

KÖNYVTÁRI INTÉZET

KÖNYV

KÖNYVTÁR

KÖNYVTÁROS

2020/9

Régi újságok segítik a jelen kutatóit

Napjainkra a magyar nyelvű sajtó egyre nagyobb része jelenik meg elektronikusan is a nyomtatott forma mellett, vagy csak kizárólag online. Ugyanakkor az is általános jelenség, hogy a digitalizáció széles körű elterjedésével egyre több médium print verziója szűnik meg. Mára alapvető tapasztalat, hogy a sajtóorgánumok weboldalai sokkal tűnékenyebbek, mint papíron megjelenő változataik.

Az említett internetes portálok megmentése érdekében 2004-ben életre hívott Elektronikus Periodika Archivum és Adatbázisban (EPA) az Országos Széchényi Könyvtár munkatársai egyrészt elkezdték a teljesség igényével nyilvántartani a magyar nyelvű vagy magyar vonatkozású online sajtót, másrészt hozzáfogtak ezek begyűjtéséhez és archiválásához. A munkának igazi társadalmi haszna akkor van, ha az archivált e-sajtó egységes online szolgáltatása is megvalósul. A jogvédett periodikák a szerkesztőségek, kiadók engedélyével kerülnek az adatbázisba.

Az online kiadványok mellé idővel régi kiadású digitalizált nyomtatott periodikák is kerültek. Így az 1705-ben megjelent első magyar hazai hírlap, a *Mercurius Veridicus* mellett megtalálható az adatbázisban a nemrég megjelent online magazin, az *AniMagazin* legutóbbi száma vagy a Székelyudvarhelyen megjelenő irodalmi és művelődési folyóirat, az *Erdélyi Toll* legfrissebb kiadványa. Érdekes ismeretterjesztő lapok is érkeznek, például az *Állatvilág*, *Élet és Tudomány online*, *Természet Világa*.

A nemzeti könyvtár a jelenleg több mint 4 000 nyilvántartott címből 1200 címnek fizikailag is őrzi és szolgáltatja számaint. A közel 130 000 számban 670 000-et meghaladó cikk található és kereshető. Kiemelkedő eredmény, hogy 2020 októberéig, – a koronavírus-járvány ellenére – 23 000 számmal bővült az EPA, ami a korábbi évek átlagának két és félszerese.

A könyvtárba napi rendszerességgel érkeznek a szerkesztőségek feltöltései, számos kulturális, tudományos vagy szakmai kiadvány legújabb számai.

Emellett korábban készült, mikrofilmről digitalizált kiadványok is szép számmal megtalálhatók itt.

Érdekesség, hogy egy kávéházi kultúrával foglalkozó kutató kérésére az elmúlt néhány évben több mint 100 hírlap lett digitalizálva a 19. század végétől a 20. század elejéig, így a vendéglőrökről, pincéerekről, de a korabeli fodrászokról és dohányárosokról is részletesen lehet tájékozódni a régi újságokban.

ORSZÁGOS
SZÉCHÉNYI
KÖNYVTÁR

KÖNYV, KÖNYVTÁR, KÖNYVTÁROS

29. évfolyam 9. szám

2020. szeptember

Tartalom

Műhelykérdések

Győri Krisztina – Maszlag-Lénárt Mónika – Tóth Gabriella:

A Bookstart program tapasztalatai a Gödöllői Városi Könyvtárban 3

Konferenciák

Mátyás Melinda: „Esélyeink és kihívásaink a digitális transzformáció világában”

Networkshop – 2020. szeptember 1–4. 14

Tanulmány

Pavol Rankov – Milan Regec: Közösségi média vagy embertelen média? 21

Könyv

Gyuricza Andrea: „Vagyunk, mint a kő, vagy léteünk, mint az ember?”

(*Monok István: Könyvtári (?) problémák*) 38

Pogány György: „A tudomány ekként rajzolja világát”. Doktoranduszok tanulmányai (*„A tudomány ekként rajzolja világát”. Irodalom, nevelés és történelem metszetei. I., Szerk. Fodor József Péter, Mizsera Tamás, Szabó P. Katalin*)

..... 42

Székelyné Török Tünde: Kertész Imre bibliográfia, 1975–2016

(*Hajner Zoltán: Kertész Imre művei. Bibliográfia, 1975–2016*) 48

From the contents

Krisztina Győri – Mónika Maszlag-Lénárt – Gabriella Tóth: The experiences of Bookstart program at the Municipal Library and Information Centre of Gödöllő (3)

Melinda Mátvás: "Opportunities and challenges in the word of digital transformation".
Networkshop 1–4 Sept 2020 (14)

Pavol Rankov – Milan Regec: Social media or inhuman media? (21)

Tünde Székelyné Török: Bibliography of Imre Kertész, 1975–2016 (*Hafner Zoltán: Kertész Imre művei. Bibliográfia, 1975–2016*) (48)

Cikkeink szerzői

Győri Krisztina, a Gödöllői Városi Könyvtár és Információs Központ tájékoztató könyvtárosa; *Gyuricza Andrea*, az MTA Könyvtár és Információs Központ könyvtárosa; *Maszlag-Lénárt Mónika*, a Gödöllői Városi Könyvtár és Információs Központ tájékoztató könyvtárosa; *Mátvás Melinda*, a Monguz Információtechnológiai Kft. közgyűjteményi szakértője; *Pogány György*, a pilszi Kármán József Városi Könyvtár és Közösségi Ház ny. könyvtárigazgatója; *Rankov, Pavol*, a Comenius Egyetem egyetemi docense, író; *Regec, Milan*, a Comenius Egyetem munkatársa; *Székelyné Török Tünde*, az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár osztályvezetője; *Tóth Gabriella*, a Gödöllői Városi Könyvtár és Információs Központ tájékoztató könyvtárosa

Szerkesztőbizottság:

Bánkeszi Lajosné (elnök)

Dancs Szabolcs, Mezey László Miklós, Németh Márton, Rózsa Dávid, Szeifer Csaba

Szerkeszti:

Tóth Béla István

A szerkesztőség címe: 1827 Budapest I., Budavári Palota F épület; Telefon: 224-3797; E-mail: 3k@oszk.hu;

Internet: ki.oszk.hu/3k, epa.oszk.hu/3k, facebook.com/konyvkonyvtarkonyvtaros

Közreadja: a Könyvtári Intézet

Felelős kiadó: **Fehér Miklós**, a Könyvtári Intézet igazgatója

Technikai szerkesztő: **Nagy László**

Borítótérv: **Gerő Éva**

Nyomta a NALORS Grafikai Nyomda, Vác

Felelős vezető: **Szabó Gábor**

Terjedelem: 8,25 A/5 kiadói ív.

Lapunk megjelenését támogatta az

Emberi Erőforrások Minisztériuma

Nemzeti Kulturális Alap

Terjeszti a Könyvtári Intézet

Előfizetési díj 1 évre 4800 Ft. Egy szám ára 400 Ft.

HU ISSN 1216-6804 (Nyomtatott)

HU ISSN 2732-0375 (Online)

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Győri Krisztina – Maszlag-Lénárt Mónika – Tóth Gabriella

A Bookstart program tapasztalatai a Gödöllői Városi Könyvtárban

2016-ban egy négyéves projekt vette kezdetét a Gödöllői Városi Könyvtár és Információs Központban. Egy iskolai osztály olvasási szokásait kezdtük el nyomon követni, hogy megvizsgáljuk, hogyan változik az olvasási kedv, hogyan alakulnak az olvasási szokások az idő múlásával, amennyiben kiemelt figyelmet fordítunk egy adott célcsoportra. A projektet azzal a reménnyel indítottuk útjára, hogy amennyiben sikeres lesz, kiterjeszthetjük minden gödöllői első osztályosra, és ezzel még kiskorban megalapozhatjuk a gyerekek olvasási hajlandóságát. A projekt bevezetése előtt tanulmányoztuk a hazai és külföldi jó gyakorlatokat is.

1992-ben a londoni BookTrust jótékonyági szervezet egy kísérleti projektet hajtott végre háromszáz csecsemő bevonásával a Birminghami Egyetem, a helyi könyvtár és az egészségügyi szolgáltatók támogatásával, ahol azt vizsgálták, hogy a korai olvasás milyen hatással van a későbbi iskolai évekre. A kutatások egyértelműen azt mutatták, hogy a *Bookstart* programban részt vevő gyerekek különböző előnyökkel és jobb kompetenciákkal kezdték el az iskolát. 1999-re a legtöbb angliai önkormányzat lelkesen csatlakozott a kezdeményezéshez, ami 2000-re már akkora méreteket öltött, hogy a világ első könyvajándékozási programjává vált.¹

A Bookstartnak két alapsomagja van, amely minden gyermeknek jár. Az egyik a *Bookstart Baby*, amikor a baba egyéves koráig megkapja a korának megfelelő érdekes formákkal és színekkel teli keménytablás könyveket, dalos füzetet, valamint ujjbábót a mesék eljátszásához. A csomagban található egy könyvtári beiratkozó adatlap is, ezzel ösztönzük a szülőket arra, hogy minél hamarabb beírassák a babát a könyvtárba.² A *Bookstart Treasure*-t három-négyéves korban kap-

ják meg a totyogók az életkoruknak megfelelő olvasmányokkal.³ A *School Library Pack* a Bookstart program folytatása, melyben az iskolás gyerekek kapnak ingyen könyveket. A csomag célja, hogy minél többféle könyvvel és témával ismertesse meg a diákokat, és hogy ajánljon még további szerzőket.⁴

A brit Bookstart mintájára számos hasonló kezdeményezés alakult Európában és azon kívül is, melyeket a saját programunk bevezetése előtt, és közben folyamatosan tanulmányoztunk. A finnknél *Lukulahja lapselle* az olvasásnépszerűsítő program neve. Minden Finnországban született gyermek egy könyvtáskát kap ajándékba, amelyben található egy énekes-mondókás könyv babáknak, estimese könyv kisgyermek számára, egy magasságmérő – melyen feltüntetik, hogy körülbelül milyen a gyermek verbális fejlődése az adott korban –, rímkárttyák, és egy könyvtárba hívogató nyomtatvány.⁵

A norvégiai *Bookstart* program jelenleg még kísérleti fázisban van, első körben a fővárosban, Oslóban kapnak a babák két könyvet; egy babáknak valót, és egy két év körüli totyogóknak valót. Emellé a programot koordináló szervezet, és az oslói városi könyvtár osztanak egy füzetet, amely információkat tartalmaz a nyelvi fejlődés és az olvasás kapcsolatának fontosságáról, ez természetesen a szülőknek szól.⁶

Belgiumban a *Bookstart* programban a szülők a baba hat hónapos korában kapnak egy könyvcsomagot a helyi egészségügyi központban, melyben egy textilből készült könyvecske és egy tájékoztató van a programról és annak fontosságáról. Amint a baba betöltötte a tizenötödik hónapját, egy könyvtárba invitáló kupont kap a család, ahol megkapják a következő csomagot, melyben két babakönyv és szintén egy tájékoztató található.⁷

A könyves környezet, a szülői példa fontosságát számos tanulmány, személyes példa támasztja alá. Nekünk, könyvtárosoknak is fontos a téma, hiszen a legaktívabb könyvtárlátogatók pont azok közül kerülnek ki, akik a leggazdagabb otthoni könyvespolccal rendelkeznek. Olvasáskutatási adatokból Péterfi Rita szakértő kiemelte, hogy míg a kétezer kötetnél nagyobb házi könyvtárral rendelkezők 27%-a hetente keresi fel a könyvtárakat, addig akiknek egyáltalán nincs otthon könyvük, azoknak a 68%-a soha nem is járt könyvtárban.⁸

Saját BookStart programunk elindításában nagy szerepet játszott a Péterfi által ajánlott „könyvkelengye” kezdeményezés. Ennek lényege, hogy egyfajta könyves keresztszülőként egy-egy kisgyerekeknek rendszeresen könyveket ajándékoznak, hogy saját kis otthoni könyvtárral rendelkezzen, személyesebb viszonya alakuljon ki az olvasással.⁹ Elsőként egy erdélyi könyvtár szolgáltatásai között találtunk példát erre a kezdeményezésre. A sepsiszentgyörgyi Bod Péter Megyei Könyvtár, Kovászna megye és Sepsiszentgyörgy város Helyi Tanácsa 2010 óta működteti a programot, amelynek keretében a sepsiszentgyörgyi újszülöttek, illetve szüleik könyvcsomagot kapnak ajándékba. Ez gyermekkönyveket – kortárs írók verses és meséskönyveit –, jó olvasóvá neveléssel kapcsolatos tájékoztatót, és a baba,

valamint az egyik szülő nevére kiállított könyvtári belépőt tartalmaz. A KönyvkeleNGye program fő célja felhívni a figyelmet arra, hogy remek szórakozás az egész család számára a könyvtárba járás, a tartalmas és szép gyermekkönyvek lapozgatása, olvasása, miközben a gyermek észrevétlenül fejlődik olvasóvá, könyvszerető emberré. A programban az elmúlt tíz évben kisgyerekeken kívül első osztályos és végzős tanulók is jutottak ajándékkönyvhöz.¹⁰

Magyarországban is léteznek hasonló kezdeményezések, melyek tapasztalatait beépítettük saját projektünkbe. 2012 őszén indult el a pécsi Csorba Győző Könyvtár olvasásnépszerűsítő programja, amelyben kiemelt fejlesztési területként jelölték ki a gyermeket váró és a kisgyermekes családokban való olvasásnépszerűsítést. Így indult el a *Babaváró biblioterápiás csoport*. Az olvasásnépszerűsítő program második állomásaként ezt követte a *Születés csomag* összeállítása, amelyet a könyvtár újszülött kisbabát nevelő olvasói ingyenesen kaptak meg. A csomag a gyermekkönyvtárat népszerűsítő információs anyagokat, babakönyveket, valamint a gyermekek szüleinek szóló ismeretterjesztő, könyvajánló füzetet tartalmazott. Ez a csomag leginkább az angliai *Bookstart Baby Pack* könyvcsomagra hasonlít, utóbbit azonban elsősorban nem a könyvtár, hanem a védőnő adja át a kisbabát fogadó családnak.¹¹

Programunk elindításához mindezen tapasztalatokat figyelembe véve úgy döntöttünk, hogy egy kisebb célcsoportban kezdjük meg a munkát: egy könnyen elérhető, jól meghatározott csoportot, egy első általános iskolai osztályt választottunk, akiket négy éven keresztül, egész alsó tagozaton végigkísérünk. A látogatott könyvtári órák és a részt vevő osztályok aktivitását figyelembe véve a Gödöllői Hajós Alfréd Általános Iskola egyik 1. osztályát választottuk. Az iskolát mi, az osztályt viszont az igazgató jelölte ki számunkra.

Az iskola emelt szintű testnevelést oktató intézmény, a kiválasztott osztály viszont normál tantervet követett. Az egész napos iskola tanórán kívüli foglalkozásai napközi otthonos formában zajlottak. Az osztálylétszám 33, a 4. osztály végére 32 fő volt. A 4. osztály végéig ugyanaz a két tanítónő – tantárgyfelosztásban – tanította az osztályt. A tanítónők a program kezdete előtt egyetlen osztállyal sem jártak még intézményünkben, egyszer sem vettek részt még könyvtári órán.

A sajátos nevelési igényű tanulók nevelése az iskolában integráltan folyik a többi tanulóval együtt, így az osztály is vegyes volt e tekintetben. Az osztály szociális összetétele rendkívül sokrétű volt, erre a családok szociális helyzetéből, kulturális elvárásaiból, a hátrányos és halmozottan hátrányos tanulók létszámából tudtunk következtetni. Feltehetően ennek az összetételnek köszönhető, hogy az igazgató ezt az osztályt jelölte ki a programra.

A gyerekek a négy év során minden évben kaptak egy-egy könyvet a könyvtártól ajándékba, amely teljes mértékben megfelelt az olvasási szintjüknek. Ezeket személyesen adtuk át az iskolában, a pedagógusoknak szánt gyerekkönyvtári tájékoztató kíséretében.

	Lányok	Fiúk
1. osztály	Berg Judit: Tökmagok című könyvsorozata	Berg Judit: Tökmagok című könyvsorozata
2. osztály	Szegedi Katalin: Lenka	Szegedi Katalin: Palkó
3. osztály	Kántor Kata: Tolvajtempó – Nózi nyomoz 2.	Kántor Kata: Tolvajtempó – Nózi nyomoz 2.
4. osztály	Kertész Erzs: Göröngyös Úti Iskola, 3. rész – Ne parázz!	Berg Judit – Kertész Erzs: A négy madár titka

A könyvtár ajándéka az osztály minden tanulójának az 1–4. osztály folyamán

Egy tanévben négy alkalommal látogatta meg az osztályt a kapcsolattartó könyvtáros, ez négy év alatt összesen 16 alkalom volt. A könyvtár gyereken-dezvényeiről, programjairól vittünk nekik plakátot, beszélgettünk a gyerekekkel. Betekinthettünk mindennapi életükbe, elmesélték könyvélményeiket. Az osztály apró műsorral készült: a gyerekek szavaltak, zenéltek, rajzokat készítettek.

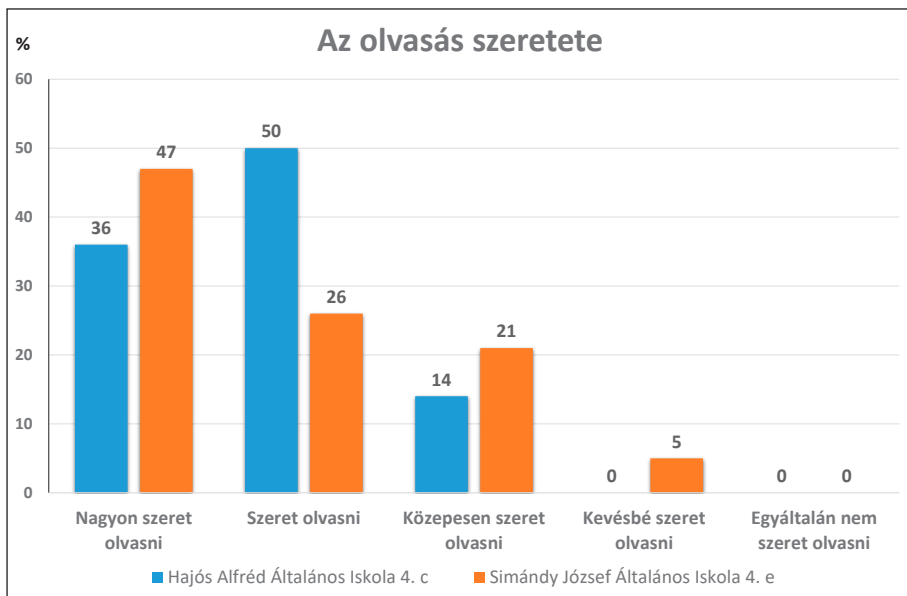
Az osztály közösen a négy év alatt összesen nyolc alkalommal látogatott el könyvtárunkba. Tematikus könyvtári órán kétszer, író-olvasó találkozón háromszor voltak. Ezekon Szegedi Katalin, Kántor Kata és Kertész Erzs írókkal találkozhattak. Az úgynevezett *Nagy Dia Napon*¹² kétszer vettek részt. Egyik alkalommal Kántor Kata (író, rendőr), másik alkalommal Péter Balázs (egyetemi mestertanár, Szent István Egyetem) vetített a gyerekeknek. Az Opera nagykövete, Valter Ferenc egy alkalommal megismertette a gyerekeket a Pomádé király új ruhája című gyermekoperával. A gyerekek minden alkalommal szívesen jöttek a könyvtárba, izgatottan várták az érdekes programokat. Nagyon érdeklődők voltak, már az első alkalommal egytől egyig kölcsönöztek könyvet.

A teljes Bookstart program anyagi fedezetét az olvasóink által az intézménynek felajánlott személyi jövedelemadóból (SZJA 1%) fedeztük. A negyedik év végén kérdőíves felmérést készítettünk, melyben a gyerekek olvasási és könyvtárhazsárlati szokásait vizsgáltuk meg, összehasonlítva egy olyan osztály adataival, akikkel nem foglalkoztunk kiemelten.

Kontrollcsoportnak a kistarcsai Simándy József Általános Iskola 4. e osztályát választottuk, akik szintén négy évig jártak a könyvtárba. Próbáltunk egy olyan osztályt találni, amelyik abból a szempontból különleges, hogy nagyon gyakori vendégek voltak nálunk. Ebből következően náluk is nagy az olvasási kedv, illetve szívesen használják a könyvtárat, hiszen ebbe nőttek bele. Ők is ugyanazt a kérdőívet töltötték ki, amit a Bookstart programban részt vevő gyerekek.

A továbbiakban választ kapunk arra a legfőbb kérdésre, hogy megérte-e négy éven keresztül kiemelten foglalkozni a kiválasztott gyerekekkel, marad-e hosszú távú hatása a munkánknak.

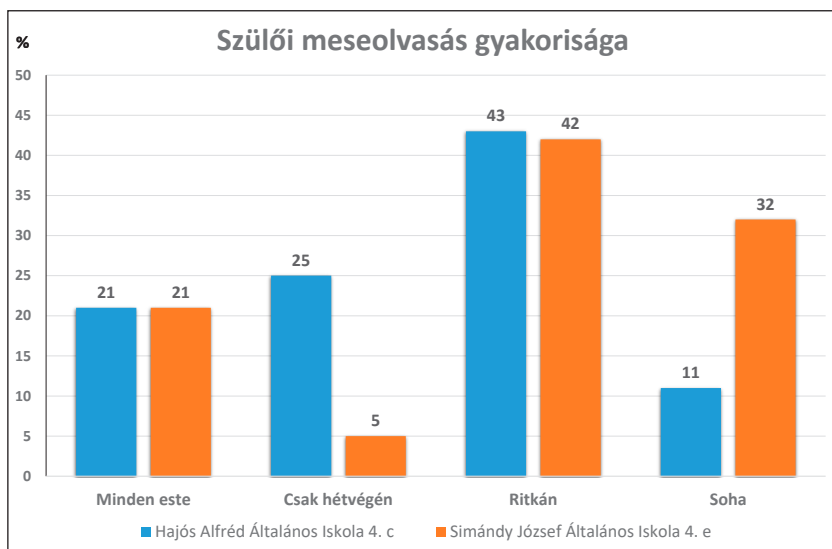
A kérdőívet 28 fő – 13 fiú és 15 lány – töltötte ki. A kontrollcsoportban 19 fő vett részt a kitöltésben, hasonló nemi eloszlásban.

1. ábra Bookstart program 2016–2019

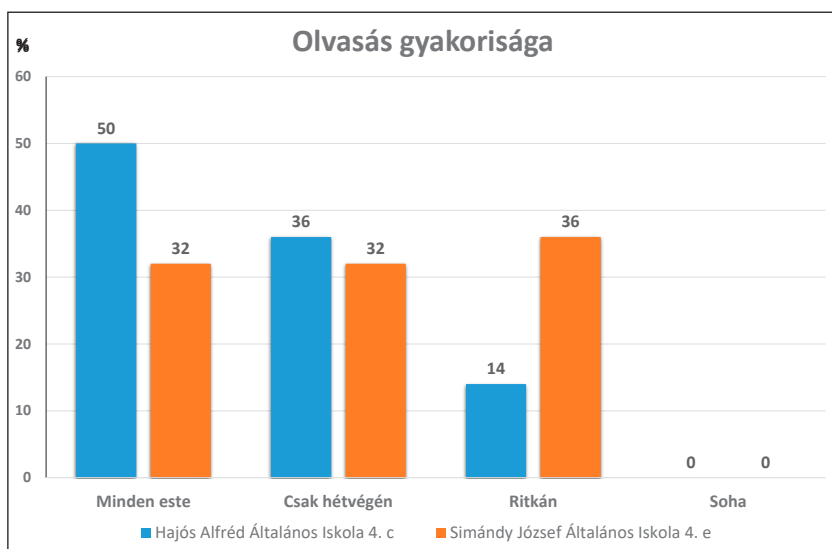
Első kérdésünk az volt, hogy a gyerekek mennyire szeretnek olvasni. Az adatokból látható, hogy a Bookstart programban részt vevő gyerekek jobban szeretnek olvasni, mint a kontrollosztály diákjai. Bár a kistarcsai gyerekek 47%-a jelölte meg azt, hogy nagyon szeret olvasni (ez a Hajósban csak 36%), de ha összeadjuk a *szeret* és a *nagyon szeret* válaszokat (Hajós: 86%, Simándy: 73%), egyértelműen látszik, hogy a gödöllői gyerekeknek ez kedveltebb elfoglaltságuk.

A bookstartos gyerekek már első osztályban könyvet kaptak a kezükbe. Könnyű volt olvasni, érdekes volt számukra a történet, ezért valószínűleg jobban megszerették az olvasást, mint a kontrollosztály tanulói. Ezért is fontos, hogy az olvasni tanuló gyerekek kezébe olyan könyv kerüljön, ami az életkoruknak és érdeklődésüknek megfelelő. Egy jó tanító vagy egy jó könyvtáros útmutatásai alapján a kisdíákok könnyen juthatnak számukra érdekes olvasnivalóhoz, ami folyamatosan növeli az olvasási kedvet.

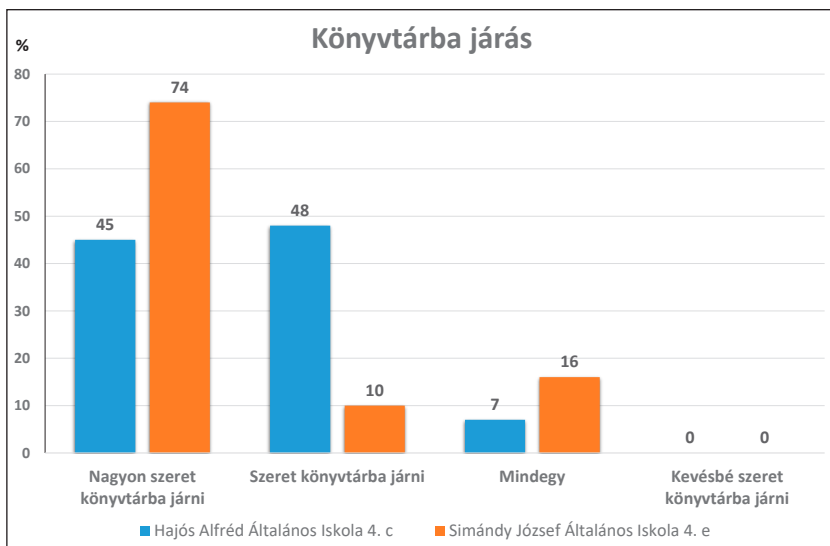
2. ábra Bookstart program 2016–2019

A Bookstart programban részt vevő gyerekek ötödének, akárcsak a kontroll gyerekeknél, minden este felolvasnak a szülei, de a hétfői felolvasási adatok viszont már nagymértékben eltérnek. A grafikon alapján nem látjuk bizonyítottan, hogy a programban való részvétel, a kapott ajándékkönyv okozza a bookstartos gyerekek javára az elmozdulást, de természetesen lehet ösztönző hatása a szülőkre is annak, ha a gyerek ajándékkönyvvel tér haza. A kérdés inkább az, hogy az önálló olvasásra mennyi időt fordítanak a gyerekek.

3. ábra Bookstart program 2016–2019

A harmadik ábrán jól látható az előnye a Bookstart programban részt vevő gyerekeknek, 86%-uk olvas rendszeresen, míg a kistarcasai gyerekeknek csak a 64%-a. Talán ez az egyik legfontosabb kérdés, amikor arra szeretnénk választ kapni, hogy sikeres és hasznos volt-e a programunk. A mai felgyorsult világban, amikor a gyerekek nagy részét a különféle IT-eszközök foglalják le a nap nagy részében, igazi sikernek számít, hogy 28 gyerekből 14 mindennap olvas. Az osztályban tanuló gyerekek kapcsolata a könyvvel, könyvtárral és könyvtárossal már elsős korukban elkezdődött, és négy éven keresztül tartott, így az olvasás szeretete végig hangsúlyos szerepet kapott az életükben. A számok is azt mutatják, hogy a gyerekek a velük való foglalkozást meghálálták, és életük fontos részévé vált a könyv, az olvasás.

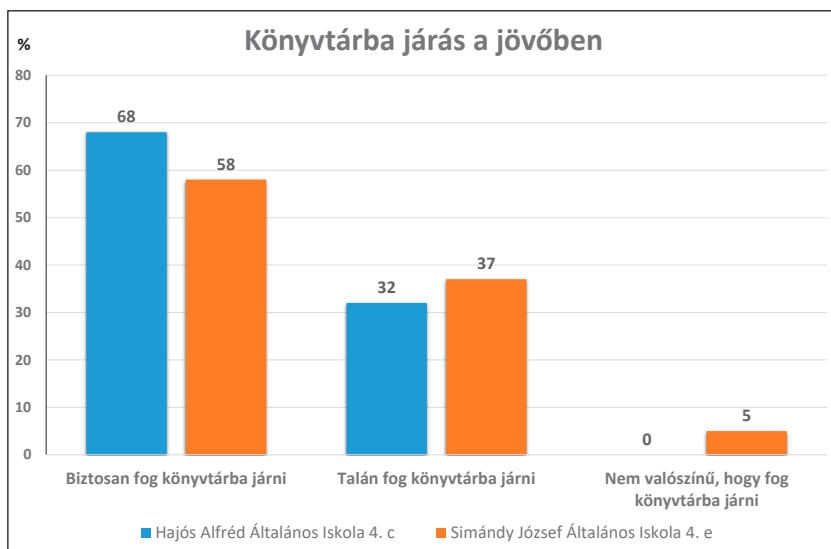

4. ábra Bookstart program 2016–2019

A Bookstart program során a találkozók fele a könyvtáron kívül zajlott az iskolákban és egyéb külsős helyszíneken. Míg az olvasás szeretetével kapcsolatos adatok egyértelműen jobbák, addig a könyvtárba járásnál látható, hogy jócskán alatta marad a kontrollcsoportnál. Érdeemes lett volna több könyvtári találkozót szervezni számukra, erősíteni a kötődést az intézmény felé is, hogyha véget ér a program, akkor is megmaradjanak a kis olvasók.

A gyerekektől azt is megkérdeztük, hogy milyen szerintük egy jó könyvtár. Néhány számunkra kedves választ cikkünkben is megmutatunk.

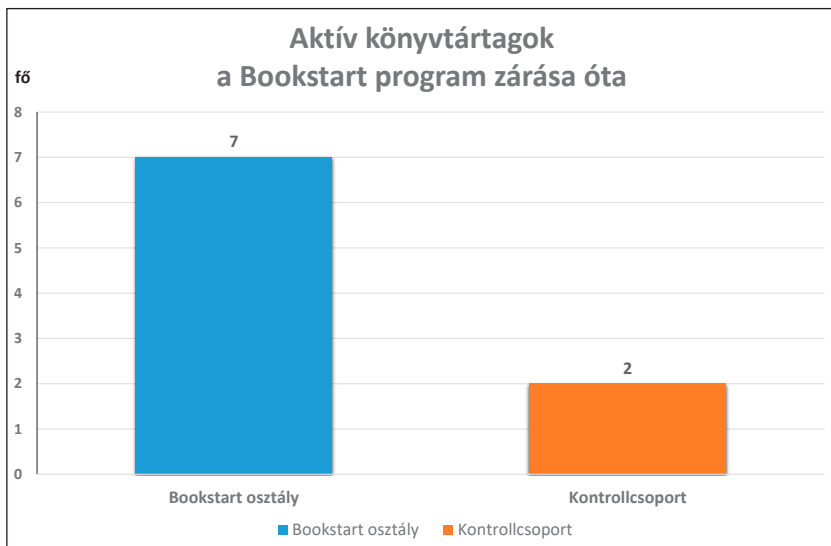
Hajós Alfréd Általános Iskola, 4. c osztály:	Simándy József Általános Iskola, 4. e osztály:
Sokfajta–könyv közül választhatasz.	Tágas, nagy, otthonos.
Csendes és díszes.	Megtalálod azt a könyvet, amit keresel.
Mindenféle könyv megtalálható.	Könyvek vannak és játékok.
Kedvesek a nénik.	Sok érdekességet látsz.
Egy jó könyvtár mindig szívesen lát mindenkit, és megpróbál mindenki kedvében járni.	A jó könyvtárban sok jó könyv van, és segítenek neked az ott dolgozók.
Minden ember megtalálja a saját könyvét stílus szerint.	Több lesz a tudásod.
Az a jó könyvtár, ahol betűk szerint vannak a könyvek.	Van mindenféle részleg.

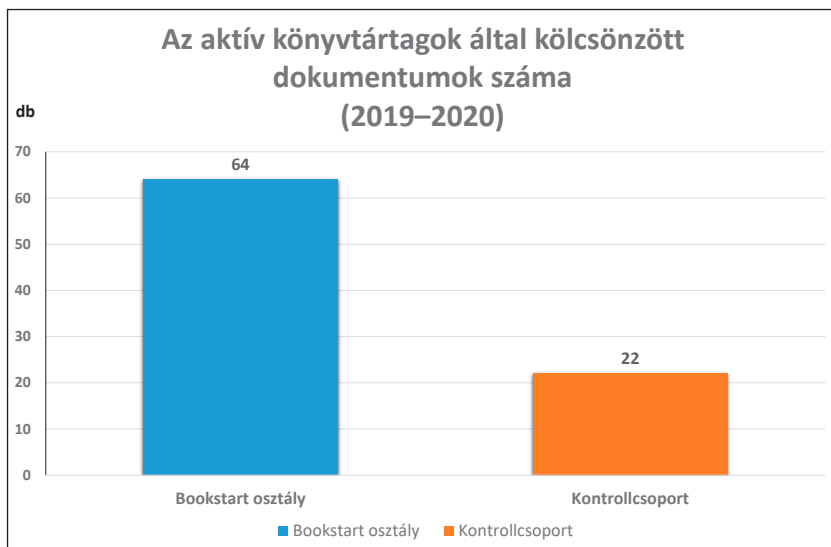
5. ábra Bookstart program 2016–2019

Egyik legfontosabb kérdésünk az volt, hogy fognak-e a gyerekek a jövőben önállóan könyvtárba járni. Bár az előző kérdésben alulmaradtak, itt látszik a program hatása a bookstartos gyerekeken, hiszen kétharmaduk azt mondta, hogy biztosan fog a jövőben könyvtárba járni. Ez nagyon jó eredmény a kontrollcsoporthoz képest is, ahol az osztálynak csak kicsit több mint a fele lesz a jövőben is biztosan könyvtártag. A kérdőív kitöltése óta eltelt majdnem egy év, és kíváncsiak voltunk, vajon ez a valóságban hogyan alakult, ezért az integrált könyvtári rendszerünkéből lekértük az adatokat. A hatodik és hetedik ábrán egyértelműen látszik a Bookstart hatása, bár jóval alatta marad az elvártaknak, melynek

oka természetesen a 2020-as járványhelyzetben kereshető, de a tendencia így is a program sikerességét igazolja.

6. ábra A Bookstart program utóélete – könyvtári tagság

7. ábra A Bookstart program utóélete – kölcsönzés

A kérdőívvel a gyerekek véleményét tudtuk felmérni, de a projekt sikerességének vizsgálatához objektív adatokat is le tudtunk kérdezni. Mindkét osztályban megnéztük a 2016–2019-es időszakban a kölcsönzött dokumentumok számát.

Az egy főre vetített kölcsönzési statisztika keretében arra voltunk kíváncsiak, hogy az adott osztályok tanulói hány könyvet kölcsönöztek ki a négy év alatt. A Hajós iskola diákjai összesen 447 darab könyvet kölcsönöztek, ami a 32-es osztálylétszámmal számolva 14 darab könyvet jelent fejenként. Ha ezt tovább osztjuk a 4 évre, azt kapjuk, hogy egy tanuló egy évben átlagosan 3,5 darab könyvet kölcsönözött. A Simándy iskola diákjai a négy év alatt összesen 255 darab könyvet kölcsönöztek, ami a 21 fős osztálylétszámmal számolva 12 könyvet jelent fejenként. Ez évente három darab könyvet jelent egy-egy tanulónak, tehát némileg szintén alatta marad a bookstartos adatnak.

	Összes költség	Költség tanulónként
Könyv	220 000	6 875
Előadó	120 000	3 750
Összesen	340 000	10 625

A Bookstart program költségei a négy év alatt (Ft)

A Bookstart program a négy év alatt a könyvtárnak összesen 340 000 forintba került, ez gyerekenként 10 625 forint. Ha ezt négy évre elosztjuk, 2 656 forintra jön ki a gyerekenkénti éves költség.

A gyerekek jó osztályt, jó osztályközösséget alkottak, ami részben a pedagógusoknak is köszönhető. A nekik szervezett programokon mindig nagyon szívesen és aktívan vettek részt. Minden vendégnek ajándékot hoztak, műsorral készültek. Elmondásuk szerint nagy élmény volt számukra élő, igazi íróval, könyvillusztrátorral, illetve regényfőhőssel (Nózi) találkozni.

Az ajándékba kapott könyveket a gyerekek elolvasták, a tanárral közösen fel dolgozták. Minden könyvhöz külön játékos feladatokat, kézműves alkotásokat, illusztrációt kellett készíteniük, amivel a könyv még közelebb került hozzájuk. Tetszett nekik a könyvválasztásunk is. Tanítóik az életkoruknak megfelelőnek ítélték meg a kapott regényeket, a történetek közel álltak a gyerekekhez.

A projektet összességében pozitívan értékeltük. Könyvhöz, olvasmányélményhez jutottak a gyerekek, könyvtári környezetben tanultak, tartalmas programokon vettek részt. Az ajándékba kapott könyveknek nagyon örültek a kisdíjakok, a programokon való részvételt mindig élvezték, és bár a járvány közbeszólt, de még így is érzékelhető a gyerekek hajlandósága a további könyvtárba járásra, olvasásra. Megállapítható, hogy a Bookstart program gyermekközpontú, olvasásra motiváló, könyvtárhasználatra ösztönző, az olvasóvá nevelést elősegítő program, és érdemes a folytatásra. Könyvtárunk azon dolgozik a jövőben, hogy a Bookstart programot az egész városra kiterjeszthesse, és más kulturális intézményekkel közösen a szolgáltatások körét is kibővítsé.

Jegyzetek

1. <https://www.booktrust.org.uk/what-we-do/programmes-and-campaigns/bookstart/practitioners/history/> (2020.09.10.)
2. <https://www.booktrust.org.uk/what-we-do/programmes-and-campaigns/bookstart/practitioners/bookstart-baby-pack/> (2020.09.10.)
3. <https://www.booktrust.org.uk/what-we-do/programmes-and-campaigns/bookstart/practitioners/bookstart-treasure-gift/> (2020.09.10.)
4. <https://www.booktrust.org.uk/what-we-do/programmes-and-campaigns/school-library-pack/frequently-asked-questions/> (2020.09.10.)
5. <https://www.euread.com/lukukeskus-finnish-reading-centre/> (2020.09.10.)
6. <https://www.euread.com/global-network-of-early-years-bookgifting/bokstart-foreningenes-norway/> (2020.09.10.)
7. <https://www.euread.com/global-network-of-early-years-bookgifting/iedereen-leest-boekstart-belgium/> (2020.09.10.)
8. Péterfi Rita: *Az életünket meghatározó rejtett kulturális összefüggésekről – A felmőttek és az olvasás.* In: *Olvasásfejlesztés könyvtári környezetben.* Szerk. Barátné Hajdu Ágnes, Béres Judit, Budapest, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 2019. 204. p.
9. Királyné Dorogi Edina – Péterfi Rita: *Mi a szössz? – Kisikének a könyvtárról. A Pest Megyei Könyvtár olvasást és könyvtárhasználatot népszerűsítő kiadványa.* = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros. 25. évf. 2016. 5. sz. 3–7. p. http://epa.oszk.hu/01300/01367/00278/pdf/EPA01367_3K_2016_05_003-007.pdf (2020.09.10.)
10. Könyvkelengye: <http://www.kmkt.ro/konyvkelengye> (2020.09.10.)
11. *Olvasásfejlesztés könyvtári környezetben.* Szerk. Barátné Hajdu Ágnes, Béres Judit, Budapest, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 2019. 306 p. (Módszertani kötetek, 2.) <https://mek.oszk.hu/20600/20671/20671.pdf> (2020.09.10.)
12. A Nagy Dia Nap elnevezésű esemény célja, hogy minél több gyermek találkozzon a diabetés élményével. E rendezvényt a Diafilmgyártó Kft., a Magyar Diafilmgyártó Vállalat jogutóda 2014-ben, a cég 60. születésnapjára rendezte meg először. Ezen a cég felhívására mintegy száz intézményben tartottak vetítéseket. Az eseményből mára hagyomány lett, minden év novemberében rendezik meg.

Mátyás Melinda

„Esélyeink és kihívásaink a digitális transzformáció világában”

Networkshop – 2020. szeptember 1–4.

A 29. Networkshop címben idézett mottója igen találónak bizonyult az idei konferenciához: a megrendezése is kihívást jelentett, mivel a koronavírus-járvány miatt az eredeti áprilisi időpontot el kellett halasztani szeptemberre, majd végül az újabb hullám kezdete miatt a digitális transzformáció eszköztára adott lehetőséget a rendezvény megtartására: sok más eseményhez hasonlóan a virtuális térben valósult meg. A szervezők ez alkalommal a Microsoft Teams videokonferencia-platformot használták az előadások közvetítéséhez. A résztvevők regisztrációjánál felmerült néhány anomália, de a tapasztalatok szerint 80-90%-ban problémamentesen tudták használni a programot a konferenciához való csatlakozásra. Az előadók vagy otthonukból, vagy a munkahelyükről tartották meg a bemutatójukat. A rendezvény legfőbb hiánya volt természetesen a személyes jelenlét elmaradása: a szünetekben és a társasági programokon való találkozás a kollégákkal, barátokkal. Kérdések feltevésére is kevesebb lehetőség volt az előadások után, bár általában a Networkshop feszes programja miatt egyébként sem szokott sok idő maradni erre, viszont pótolni szokta az előadók személyes megkeresése.

Az online forma ellenére is több mint háromszáz résztvevő követte a programot és 102 előadás hangzott el. Ezenkívül három tutoriál is helyet kapott a nulladik napon, szeptember 1-jén, amelyekre a szokásokhoz híven csak az elő-

zetesen regisztrált érdeklődők csatlakozhattak. A könyvtárosokat érintő témák a webarchiválás és az MTMT voltak. A negyedik tutoriált – mivel nem szeretnék volna vele megvárni a szeptemberi új időpontot – már májusban megtartották, szintén online formában (Tarcsi Ádám (ELTE): Földi HPC kiterjesztése a felhő erejével).

A dr. Solymár Károly Balázs (az ITM digitalizációért felelős helyettes államtitkára, a konferencia védnöke) által tartott nyitóbeszédében betekintést nyehettünk a szeptemberre várható Nemzeti Digitalizálási Stratégiába, amelynek fontos célja, hogy a gigabites kapcsolatra képes hálózattal lefedett háztartások aránya 2030-ra elérje a 95%-ot, valamint, hogy az internetet nem használók aránya a 16–74 éves korosztályban 2% alá csökkenjen 2030-ra. Továbbá a fejlesztés középpontjába helyezik a digitális gazdaságot, a digitális oktatást és a digitális közszolgáltatásokat. Dr. Monostori László (a SZTAKI igazgatója) Ipar 4.0 című nyitóelőadásában ismertette a legújabb technikai eredmények hasznosítását kitűző magyar nemzeti program, az Ipar 4.0 Nemzeti Technológiai Platform tevékenységét, amely 2016-ban jött létre az akkori Nemzetgazdasági Minisztérium, az MTA SZTAKI és 37 szervezet közös alapításában. A platform az utóbbi időkből foglalkozott a COVID-19 hatásainak vizsgálatával és a járvány miatt felmerült problémák lehetséges technológiai megoldásaival is. Szóllás Péter (főosztályvezető, EMMI Közgyűjteményi és Levéltári Főosztály) előadása betegség miatt sajnos elmaradt.

A plenáris előadásokon Ritter Dávidtól (ELTE Informatikai Igazgatóság) hallhattunk az oktatás digitális transzformációjának kérdéséről, különös tekintettel a járvány okozta helyzetre. Kiemelte, hogy lényegében új technológiákat nem kellett bevezetniük, hanem a meglévőket kellett intenzívebben használni. Szertics Gergely (a Digitális Jólét Program állandó szakértője) szemléletes példákat hozott a mesterséges intelligencia (MI) mindennapokban való megjelenésére, az önzetű autóktól kezdve az arcfelismerési technológiákon át a chatbotok ügyfélszolgálatokban való felhasználásáig. Az MI főbb alkalmazási területeiként a következőket ismertette bővebben: képfeldolgozás, hangfeldolgozás, szövegfeldolgozás és különböző előrejelzések.

Az első napon került megrendezésre négy miniworkshop, amelyek során a következő témákban követhettük az érdekes eszmecseréket: a közgyűjteményi digitalizálás helyzete és a jövőbeni tervek, a felsőoktatás és a köznevelés digitális transzformációja, a kutatási adatok és a nyílt tudomány tendenciái, valamint a fejlődő technológia új lehetőségei a geometriaoktatás és a műteti eljárások területén.

A közgyűjteményi digitalizálás műhelybeszélgetésen dr. Kokas Károly (SZTE Klebelsberg Könyvtár) bevezetője után a négy felkért hozzászóló tartott korreferátumot. Bánki Zsolt (PIM) beszámolt arról, hogy alakulóban van a PIM Digitális Bölcsészeti Központ (PIM DBK), amelynek a következők a főbb feladatai a

közgyűjtemények szolgálatát illetően:

- Tartalomfejlesztés – tovább kell haladni a digitalizálási feladatokkal.
- Aggregációfejlesztés – itt ágazatonként ki vannak jelölve a felelős szervezetek, például a könyvtárak esetében az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK), a múzeumi ágazatban a Magyar Nemzeti Múzeum; domainaggregátorként ő a Hungaricanat is ide sorolja. Bánki elmondta, hogy a jövőben a Hungaricana fenntartása a PIM DBK-hoz fog kerülni az Országgyűlési Könyvtártól, és számolni kell továbbá az egyelőre terv szinten létező Nemzeti Adattár Projekttel (NAP).
- Szolgáltatásfejlesztés: célzott szolgáltatások a kulturális szférában, például turisztikai célú felhasználás.

Fontos adaléka volt az előadásnak továbbá az is, hogy a digitalizálást sokszor megnehezítő szerzői jogi kérdések rendezésére is van egy megoldási tervük. Ennek a lényege, hogy a norvég modellt alkalmazzák, amelyben a nemzeti könyvtár jogosultságot kapott arra, hogy digitalizálhasson jogvédett tartalmakat is, és azt IP alapon szolgáltatassa (norvég IP-címre).

Győrffy Szabolcs véleménye szerint akkora a magyarországi digitalizációs feladat, hogy bőven lesz tere minden szereplőnek (pl. OSZK, közgyűjtemények, Arcanum Kft.), nem kell érdekütközésektől tartani. Előzményként kiemelte, hogy az OSZK negyven évig folytatta a mikrofilmen történő archiválási munkát. Fontosnak tartja a különböző források közötti egységesítést, az egységes követelményrendszer a metaadatok szintjén is. Kiemelte, hogy az OSZK-ban a digitalizálási munkának kettős célja van: egyrészt az állományvédelem, másrészt a dokumentumok digitális szolgáltatása.

Biszak Sándor (Arcanum Kft.) ismertette, hogy a Hungaricana szolgáltatásukban jelenleg húszmillió digitalizált oldal kereshető. A felület előnyeként emelte ki, hogy biztosítja az online kapcsolatot az adatgazdákkal.

A Hungaricanan kívüli szolgáltatásaikról a következő aktualitásokkal szolgált:

- Az Arcanum Digitális Tudománytárban október 1-jén lesz harmincmillió digitalizált oldaluk: itt főként folyóiratok találhatóak, illetve néhány könyv.
- Szaktárs online könyvszolgáltatásukban 13-14 könyvkiadóval van szerződésük, a kiadók teljes portfóliója elérhető ebben az adatbázisban.

Biszak véleménye szerint a sikerük főként abból adódik, hogy minden egy kézben van:

- digitalizálás;
- szerverek;
- saját fejlesztésű szoftverek, mesterséges intelligenciával is rendelkeznek.

A versenyképesség és a használat garantálása miatt a portáljukat folyamatosan karban kell tartani, biztosítani kell, hogy képes legyen kiszolgálni több százezer felhasználót egyszerre, valamint a szoftververziók is folyamatos fejlesztést igényelnek, időről időre javítaniuk kell a felmerülő hibákat.

A korreferátumok közt utolsóként Nagy Gyula (SZTE Klebelsberg Kuno Könyvtára) foglalta össze a meglátásait, reflektálva a korábban elhangzottakra is:

- Elsődlegesnek tartja a Szegei Tudományegyetem részéről, hogy a meglévő digitalizálásokhoz kialakítsák a szolgáltatáshoz szükséges feltételeket.
- Szükséges lenne, hogy két-három éven belül elkészüljön egy portál vagy közös kereső, amely összekapcsolja a digitalizálási projekteket.
- Az Arcanum Kft. szolgáltatásai azért népszerűek, mert felhasználóbarát keretrendszerre épülnek, innovatív szolgáltatásaik voltak az utóbbi időben a MAPIRE és legutóbb az arcfelismerés. Ezeket más nem tudta volna megcsinálni önerőből a közgyűjteményi területen, ezért fontosnak tartja a magánszereplők bevonását. A könyvtár inkább a tartalmat nyújtja ezekhez a projektekhez, koprodukcióra érdemes törekedni.
- Azt is figyelembe kell venni, hogy gyakori a kritikus hozzáállás a közgyűjteményi digitalizálásokhoz, de mégis már millió oldalnyi tartalom került fel, és a meglévő sajtóosságok mellett ez is nagy teljesítmény, így el kell ismerni, hogy jelentős részeredmények vannak ezen a területen.

A korreferátumokat követő vitafórum során a résztvevők bővebben kitértek a szerzői jogi kérdésekre, a jogvédett tartalmakkal kapcsolatos lehetséges szolgáltatási stratégiákra, valamint arról is szó volt, hogy szükség lenne-e külön digitalizáló szakemberképzésre.

A második és harmadik napon a megszokott programszerkezetnek megfelelően szekcióelőadásokon hallgathattuk meg a kollégák előadásait, az utolsó napon pedig a záró plenáris ülés keretezte a rendezvényt.

A befejező programon a közgyűjteményi témához kötődő előadásokat Bánki Zsolt foglalta frappánsan össze, aki a tudásmegosztás szempontjából teljes értékűnek tartotta a konferenciát. Kiemelte továbbá a korszakváltás hatását a múzeumi és könyvtári szférában is: máshogy tekintünk a szakma kihívásaira, új válszokat adunk azokra és a technológiaváltás elősegítéséhez igyekszünk biztosítani a szükséges feltételeket. Tapasztaljuk, hogy megváltoztak a használói szokások és elvárások. Jellemző tendencia, hogy a technológiai fejlődést követve a passzívabb adatszolgáltatás helyett (mint a katalógusépítés, metaadatolás) a jelentéssel bíró tudásslolgáltatás felé haladunk. A számítógépek számára is értelmezhető jelölőkkel való ellátás minőségi ugrást jelent ezen a területen, közeledik az *adatok intelligens és kapcsolatos szolgáltatásának a korszaka*.

A témákat tekintve a következőket tartotta a legfontosabbaknak:

- új közgyűjteményi szolgáltatások: névterek, webaratás;
- két fejlesztés bemutatása a szemantikus struktúra megvalósítására: az OKP keretében készülő és a Monguz Kft. Qulto2 fejlesztése;
- mikroszerviz-fejlesztések: nyílt forráskódú világra is lehet már szolgáltatásokat építeni;

- a digitális bölcsészet fogalomkörének megjelenése – ezzel kapcsolatban erősödő tendencia várható a jövőben;
- a tudásközvetítés új paradigmája: kutatási adatok megosztása, kollaboratív munkamódszerek, a szemantikus szolgáltatásokat támogató új lehetőségek;
- és új témaként jelent meg igen hangsúlyozottan a digitális oktatás.

A következőkben kiemelek és röviden ismertetek néhány előadást a fenti témakörökhöz kapcsolódóan.

A webarchiválás témakörében két előadást is hallhattunk. Németh Márton (OSZK) módszertani jellegű prezentációja a mikroadatokat webarchiválási környezetben történő felhasználásáról szól, Moldován Istváné pedig egy konkrét mintaprojektet ismertetett: a Rákóczi-émlékév kapcsán létrejött archiválási gyűjteményt, lásd <https://rakoczzi2019.webarchivum.oszka.hu/> és a 3K korábbi cikkét*.

Az újfajta, szemantikus technológiákat jobban támogató integrált könyvtári katalógusok felé való elmozdulásról két előadásban is szó esett.

Lendvay Miklós (OSZK) az Országos Könyvtári Platform (OKP) fejlesztése kapcsán mutatta be a FOLIO készülő fejlesztéseit: mikroszerviz alapú modulokból álló rendszer, saját alkalmazásokkal bővíthető, kapcsolható, például saját repozitóriumi szolgáltatáshoz is. Az OSZK-ban speciális integráció lesz a Nemzeti Névtérhez, amelyben tervezik a lehetőséget, hogy a konzorciumi partnerek lokális névtereihez is meglegyen a kapcsolat. Az alapvető modulokat jelentő applikációk: például kölcsönzés, katalogizálás, e-források mellett egyéb alkalmazá-

* Drótos László – Visky Ákos László: *Rákóczi-archívum. Mintaalkalmazás egy webarchívum más digitális gyűjteményekkel való összekapcsolására.* = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 29. évf. 2020. 3. sz. 35–48. p. https://epa.oszk.hu/01300/01367/00326/pdf/EPA01367_3K_2020_03_035-048.pdf (2020.09.24.)

sokkal is kiegészíthető lesz. A könyvtárközi kölcsönzéshez szintén különálló modul áll rendelkezésre, a ReShare, amelynek az 1.0-ás verziója idén augusztusban jelent meg. A tervek szerint az OSZK-ban ez év végéig tesztelnék és vezetnék be az új integrált rendszert, több könyvtár csatlakozására pedig 2021-től lenne lehetőség.

Pancza János (Qulto-Monguz Kft.) bemutatta a Qulto2 platformot, amely egy FOLIO-kompatibilis, mikroszerviz architektúrájú új típusú könyvtári platform. Rétegei a könyvtári gyűjteménykezelő rendszer, a kapcsolódó mikroszervizek (pl. adatkonverziós, adatvizualizációs eszközök, OCR) és az értéknövelt szolgáltatások (pl. edukációs modul, plágiumkereső). A fejlesztések közé tartozik a Qulto ReCat és az FRBR OPAC, amely szemantikus tudáshálóként közgyűjteményi adatforrásokat és névtereket is használ, valamint RDF-gráfokon ábrázolja az adatkapcsolatokat. Pancza felvillantott további két újszerű fejlesztést: a Qulto Digitize-t, amely az összes digitalizálás utáni munkafolyamatot támogatja egy keretrendszerben (pl. metaadatolás, szolgáltatási állományok létrehozása és repozitóriumba való feltöltése), valamint a Qulto eCardot, ami egy készülőben lévő többfunkciós mobil olvasójegy-applikáció.

Érdekes előadások hangzottak el a szemantikus szolgáltatásokra épülő új lehetőségekről is. Mohay Anikó (PIM DBK) és Dancs Szabolcs (OSZK KI – PIM DBK) beszéltek a MARC-alapú gyűjteménykezelő rendszerekben alkalmazható lehetőségekről a szemantikus weben való megjelenés kapcsán: az URI-IRI-k és a triple store-ok szerepéről.

Hubay Miklós (PIM DBK) egy Wikidatában történt tömeges adatgazdagításról számolt be, mely során a PIM személynévterének linkjeit elhelyezte a Wikidatan, ezzel biztosítva a kétirányú kapcsolatot a PIM személynévtere és a Wikidata, Wikipédia között, a személynévteren megtalálható a Wikipédiára mutató link, a Wikipédián, Wikidatán pedig a PIM adatbázisára mutató azonosító. Fülöp Endre (Qulto-Monguz) a szemantikus katalogizálásról mint digitális bölcsészetről szolt elméleti szinten, párhuzamba állítva a papírkönyv, e-könyv, hálózati kiadás fogalmait a cédulakatalógus, OPAC, szemantikus katalógus fogalmaival.

A kutatástámogatás területéről is hallhattunk újdonságokat. Pergéné Szabó Enikő (Debreceni Egyetem) bemutatta az egyetemük komplex folyóiratátámogatási programját, amely során a könyvtár aktív közreműködésével segítettek a periodikumok szerkesztőségeinek a minőségi folyóiratkiadás nemzetközi elveinek való megfelelésben, és a nívós nemzetközi multidiszciplináris adatbázisokba való bekerülésben is. A program pozitív hozadéka volt, hogy a folyóiratokhoz kapcsolódó szerzők a saját publikációiknál is jobban odafigyelnek a jövőben, hogy minőségi, elismert folyóiratokban jelenítsék meg a közleményeiket.

Farkas Richárd és Sándor Ákos (SZTE) bemutatta a VuFind-alapú repozitóriumi közös keresőjüket, amelyet azért hoztak létre, hogy az egyetem EPrints- és Omeka-alapú táraiban egyszerre lehessen keresni. Dr. Kokas Károly (SZTE Klebelsberg Kuno Könyvtára) és Sennyey Pongrácz (St. Edwards University) ismertették a Sorin (Search Organize Research and INteract) nevű alkalmazást, amely egy saját fejlesztésű kutatástámogatási eszköz és a texasi egyetemen előszeretettel használják a kutatók. Az előadók szerint a titka az egyszerűségében és a praktikusságában rejlik: egy helyen lehet elmenteni a közös kereső találatait, jegyzetet készíteni hozzájuk, majd elmenteni a Google Drive-ra saját felhasználásra, vagy akár publikussá téve a kollégáink számára is. Az alkalmazást a GitHubon ingyenesen elérhetővé tették további felhasználásra.

Míndezeken kívül még számos érdekesítő és szakmailag előremutató előadást hallhattunk, amelyek remélhetőleg hamarosan elérhetőek lesznek a Videotoriumon.

Ahogy Bánki Zsolt összefoglalta: fontos tanulsága az előadásoknak, hogy jelen állás szerint már megvan az a szellemi tőke, hogy új szolgáltatásokká váltsuk az összegyűjtött adatokat. Ennek megvalósításához pénz, illetve fenntartói támogatás is szükséges, remélhetőleg ezek a feltételek is adottak lesznek.

A záró plenáris ülésen Nagy Miklós vezető elnök és a moderátorok: Bánki Zsolt, valamint Pásztor Miklós is reményüket fejezték ki, hogy jövőre személyesen lesz lehetőség a konferencia megtartására. Ha így lesz, akkor áprilisra tervezik, és a helyszín változatlanul a Pécsi Tudományegyetem lesz, ahová idén a járványhelyzet miatt nem sikerült eljutni.

Pavol Rankov – Milan Regec

KÖZÖSSÉGI MÉDIA VAGY EMBERTELEN MÉDIA?

Bevezetés

Ez a transzdiszciplináris áttekintés arra törekszik, hogy kapcsolatot találjon a fogalmak és az elméletek között, amelyek a különféle társadalomtudományok és humán tudományok diskurzusaiban hagyományosan kialakultak. Egy széles körű transzdiszciplináris megközelítésre esett a választás, mivel a téma metakontextus összehasonlítást igényel. Általában az információtudományi kutatások elsősorban a tudományos kommunikációra, annak résztvevőire és a tudásmenedzsmentre összpontosítanak. Ez a fókusz azonban hajlamos arra, hogy a közösségi hálózatokon folyó tudományos kommunikációt, valamint közreműködőiket – a hálózat kommunikációját megkönnyítő tudósokat – a szakmai és a magánhálózatok, valamint információs környezetük átfedését tükrözze. Ezenkívül a könyvtárak közösségi hálózatokban való aktív jelenlétének hatékonyságát és hasznosságát mérő tanulmányok csak a könyvtárak szempontjából mérik annak hatását, anélkül, hogy figyelembe vennék, hogy a közösségi hálózaton eltöltött idő hasznos-e a célközönség számára. Továbbá nem találkoztunk a könyvtárak következetes oktatási erőfeszítéseivel a közösségi hálózatok (például gyermekek, fiatal felnőttek vagy szülők) egészséges felhasználására vonatkozóan (ha egyáltalán ilyen létezik).

Jelen cikknek a célja annak a hipotézisnek a vitatása, miszerint főként a fiatalok társadalmi jólétének alakulása, valamint a közösségi hálózatok kommunikációs eszközként való széles körű átvétele kapcsolódik egymáshoz.

A társadalmi tőke politikai gazdaságtana

A társadalmi tőke elméleti fogalma sokkal régebbi, mint az internetes közösségi hálózati oldalak. Ha a társadalmi tőkét a közösségi hálózatok tekintetében határozzuk meg, akkor ezeket a „szociális hálókat” nem a digitális technológia, hanem az interperszonális kapcsolatok kötik össze. „A társadalmi tőke a tényleges vagy potenciális erőforrások összessége, amelyek kapcsolódnak a kölcsönös ismerkedés és elismerés többé-kevésbé intézményesített kapcsolatainak tartós hálózatához”.¹ Vagy más szavakkal: a társadalmi tőke „az összes közösségi hálózat (amelyet az emberek ismernek) kollektív értéke, valamint az ezekből a hálózatokból fakadó hajlandóság az egymásért való cselekvésre (viszonossági normák)”.²

Amikor 35 évvel ezelőtt Pierre Bourdieu bemutatta a tőke három formájának (gazdasági, társadalmi és kulturális tőke) koncepcióját, új vita kezdődött a társadalmi tőkéről. Bourdieu állítása szerint a társadalmi tőke a tényleges vagy potenciális erőforrások összessége, amelyek tartós kapcsolati hálózat birtoklásához vagy egy csoporthoz való csatlakozáshoz kapcsolódnak. Megközelítése hangsúlyozta a társadalmi tőke politikai és gazdasági szempontjait, továbbá azt is, hogy az interperszonális kapcsolatok hálózata a beruházások terméke. Bár Bourdieu felismerte a gazdasági és a társadalmi tőke közötti különbségeket, azt is megerősíti, hogy a gazdasági csere átláthatóságával ellentétben a társadalmi csere „a hit egyik formáját” feltételezi.³

A gazdasági tőke és a társadalmi tőke (valamint a kulturális tőke) közötti kapcsolat kölcsönös feltételeességükben rejlik. A magas társadalmi tőkével jellemezhető személyek, azaz a hatékony interperszonális hálózattal rendelkezők, a gazdasági tőkéhez való hozzáférést is előnyben részesítették (például az egyik oldalon munkalehetőséget, a másik oldalon a korrupció különböző eszközeit). A társadalmi tőke mozgása kölcsönösen előnyös barterkereskedést feltételez. A társadalmi tőkéhez fűződő ilyen típusú „politikai gazdaságtan” megközelítés sok más teoretikus számára is jellemző. Nan Lin hangsúlyozza a pénzügyi befektetések hasonlóságait; a társadalmi tőke „a társadalmi kapcsolatokba való beruházás és a várható hozam”, valamint „minden hozam hozzáadott tőkének tekinthető”.⁴ Thomas H. Sander és Robert D. Putnam azzal érvelnek, hogy a társadalmi tőke „röviden megfogalmazva a közösségi hálózatok, valamint a viszonosság és a bizalom normái”.⁵

A társadalmi tőkét a gazdasági tőkéhez hasonlóan örököljük: egy gyermek potenciálisan profitálhat a szülei által létrehozott kapcsolatrendszerből, de a szociálisan hátrányos környezet korlátozólag hathat. Bob Edwards és Michael W. Foley szerint „a földrajzi és társadalmi elszigeteltség korlátozza a társadalmi tőke strukturális elérhetőségét”, és „a társadalmi tőke egy bizonyos formájának értéke valamely tevékenység (ténykedés) megkönnyítése szempontjából nem kis mértékben függ a társadalmi tőke társadalmi-gazdasági helyétől a társadalmon belül”.⁶

Az interperszonális hálózatok szociológiája

Mark S. Granovettert a közösségi hálózati elmélet megalkotójának tekintik. Ezen elmélet keretében a társadalmi kapcsolatokat csomópontok és kapcsolatok szempontjából közelítjük meg. A csomópontok egyéni szereplők (például egyének vagy szervezetek), és a kapcsolatok a szereplők közötti kapcsolatok.⁷ A kapcsolatok „az erőforrások (akár anyagi, akár nem anyagi) átadási vagy áramlási csatornái”, „a kapcsolat lehet bármilyen kapcsolat, ami fennállhat az egységek között; például rokonság, anyagi tranzakciók, erőforrások vagy támogatások áramlása, viselkedési interakciók, csoportos társulás vagy az egyik személy érzelmi megítélése a másik által”.⁸

Granovetter abban különbözik Bourdieu-tól, hogy nem az interperszonális kapcsolatok társadalmi használhatóságára és hatékonyságára koncentrál, hanem azok erősségére és érzelmi intenzitására. Granovetter szerint az interperszonális kapcsolatoknak három típusa van: hiányzó kapcsolatok, gyenge kapcsolatok és erős kapcsolatok. „Egy kapcsolat erőssége az idő mennyiségének, az érzelmi intenzitásnak, az intimitásnak (kölcsonös bizalom) és a kölcsönös szolgáltatásoknak (valószínűleg lineáris) kombinációja”.⁹ Habár visszatértünk a „gazdasági” kategóriákhoz, – a kapcsolatok kölcsönösségéhez és viszonyosságához – ezeknek a kategóriáknak a jelentése más. A hiányzó kapcsolatok potenciális kapcsolatok, viszonylag kevés aktuális jelentőséggel rendelkeznek. Ha két ember többször is találkozik, előbb vagy utóbb elkezdenek köszönni egymásnak, de ez minden – hiszen hiányzik a kötelék közöttük. Gyenge társadalmi kapcsolatokat ismerősökkel alakítunk ki, például volt osztálytársakkal vagy szomszédokkal. „Makroszkopikusabb szempontból tekintve a gyenge kapcsolatok szerepet játszanak a társadalmi kohézió megvalósításában”.¹⁰

Végül, az erős kapcsolatok a szülők és a gyermekek, a testvérek és általában a közeli családon belüli kapcsolatok, illetve erős kapcsolatoknak tekintjük a szerelmeseink, közeli barátok vagy régóta fennálló kollégák közötti kapcsolatokat is. Az ilyen típusú kapcsolatok a belső társadalmi körökben fordulnak elő, ahol a bizalom és az életbiztonság alapját képezik. Az emberek gyakrabban találkoznak, és aktívabban vesznek részt programokon olyan barátokkal, akikkel szoros kapcsolatot ápolnak. A közeli barátok és a családtagok ugyanabban a közösségi körben és buborékban helyezkednek el, így ugyanazokat a híreket kapják. A „gyenge kapcsolatok” embere sokféle, a miénktől eltérő környezetben fordul elő, ezért érhet el különböző információforrásokat. A tudás, információ vagy bármi, amit „el kell terjeszteni, nagyobb számú embert érhet el, és nagyobb társadalmi távolságot haladhat meg, ha inkább gyenge kapcsolatokon halad keresztül, mint erősen”¹¹. Másrészt „az erős kapcsolatok nagyobb befolyást gyakorolnak”¹².

Abraham Harold Maslow szükséghierarchiája szerint a társadalmi kapcsolatok az alapvető élettani és biztonsági igények után közvetlenül a harmadik szinten helyezkednek el. A társadalmi kapcsolatok a Maslow-féle szükségletek széles spekt-

rumát foglalja magában, mint például „a kapcsolat iránti érzetet, az intimitást, a hovatarozást, és azáltal, hogy le kell küzdeni az elidegenedést, az egység, az idegesség és a magány érzéseit... a csoportosulás, a kapcsolat és az igazi együttlét mély éhségét”¹³. Az embernek szüksége van a társadalmi csoporthoz való tartozás és elfogadottság érzetére, kapcsolatokra, barátságokra és intimitásra. A család, a barátok vagy a szomszédok fontosságát az egyén jóléte szempontjából nem szabad kihagyni. Távollétük társadalmi szorongást és depressziót idéz elő, és fordítva: ezen igények kielégítése alapja az önértékelés kialakításának.

Az ember pszichéjének szoros kapcsolatokra van szüksége, mert ezek platformok a szerelem és a mély érzelmek cseréjéhez. Másrészt a gyenge kapcsolatok felelősek az információ továbbításáért a közösségi hálózatokban és általában a társadalomban. A gyenge kapcsolatok hozzáférést biztosítanak az információkhoz és az erőforrásokhoz, amelyek meghaladják az emberek azon információit, amik saját társadalmi körükben rendelkezésre állnak. Végso soron az erős és gyenge kapcsolatok együtt tartják a társadalom tagjait. Az embernek szüksége van mind a gyenge, mind pedig az erős kapcsolatokra ahhoz, hogy jól érezze magát, és a társadalomnak szüksége van arra, hogy hatékonyan működtesse mind a gyenge, mind az erős kapcsolatokat.

Társadalmi tőke az online közösségi hálózatok körében

Annak ellenére, hogy Pierre Bourdieu a szociális tőke egyik forrásának tekinti az „öreg fiúk hálózatát”¹⁴, amikor a 80-as évek közepén írta cikkét, nem tudhatott a digitális közösségi médiáról és a közösségi hálózati szolgáltatásokról. Természetesen, amikor ezek a technológiák megjelentek, a társadalmi tőke fogalma új jelentőségre tett szert (és a kifejezés új jelentéseket kapott). A közösségi média sokkal könnyebbé tette a kommunikációt; óriási mennyiségű társadalmi kapcsolatot teremtett.

A politikai gazdaságtan hangsúlyozta, hogy a társadalmi tőke nem egyenlően elérhető és nem is létrehozható, azonban ezt a helyzetet jelentősen megbonthatja a közösségi média – amely a társadalom minden szintjén ingyenes a társadalmi tőke generátorának – globális, országos és helyi szinten. A közösségi hálózati szolgáltatások áthidalhatják a társadalmi távolságot, egalitáriusak, tehát kiküszöbölhetik a társadalmi tőkéhez való hozzáférés terén mutatkozó egyenlőtlenségeket. Egy Facebook-felhasználó nem számít „gazdasági” viszonyosságra közte és egy adott Facebook-barát között; a Facebook-felhasználó viszonyosságot él vele és a hálózatba csatlakozó összes emberrel.

A közösségi média megszüntette a térbeli távolságot. Áthidalta a földrajzi távolság határait az azonos érdeklődésű emberekkel való kapcsolatteremtés érdekében. Nagy segítséget nyújt azoknak is, akiknek idegessége vagy kínos érzése miatt felszabadítóbb és kényelmesebb az online interakció a személyes beszélgetés helyett. De a szokásos életkörülmények között a normál emberek nem érzik

magukat idegesen, amikor „erős kapcsolataikkal” beszélgetnek. A közösségi média hatékony támogatója az emberek közötti gyenge kapcsolatoknak. Az ötszáz Facebook-barát nem barát, csak ismerős és a négyszáz Instagram-követő „csak” báméskodó.

Egyes szerzők szerint¹⁵ a közösségi hálózatok elsősorban a gyenge kapcsolatok kialakítását és fenntartását támogatják, szerepük az emberek összekapcsolódásán alapul, akik nem rendelkeznek azonos információkkal vagy információforrásokkal. Ezzel szemben az erős kapcsolatokkal összekötött emberek általában hasonló információforrásokkal és tudással rendelkeznek, és az általuk megosztott lényeg nem továbbadható a közösségi médián keresztül.

A kommunikációs gyakorlatok pszichológiai kutatása a közösségi hálózati oldalakon

Online közösségi hálózatok mint a társadalmi integráció követelménye

A társadalmi hálózatokban való részvétel a mai emberek társadalmi szükségletévé vált, esetleg az idősek átmeneti kivételével (akiknek a szükségletei e téren hirtelen növekednek a generációk közötti kirekesztés elkerülése érdekében). Amint Igor Škodáček mondja, „a közösségi média a gyermekek és fiatalok civil társadalmává válik”, és „a társadalmi kapcsolatok pótlására szolgál”¹⁶. Tisztáznunk kell azonban azt, hogy a közösségi média nem jelenti a teljes helyettesítést, de az idő, amit erre a célra szánunk, a múltban a társadalmi kapcsolatokra lett szentelve. Az angliai Gyermekjogi Hivatal kutatása során a 8–11 éves gyermekek „élvezik, hogy a közösségi média lehetővé teszi számukra, hogy mindenkivel kapcsolatba lépjenek, és ez gyakran volt az első, amit a gyerekek megemlítettek, amikor a közösségi média pozitív oldaláról kérdezték őket”. Metaforikusan azt kérdezhetjük, hogy nem egy igazi „érintés”, egy személyes interakció hiányzik-e nekik, amelyet nagyrészt felváltott a közösségi média.

Mivel egy nap csak 24 órából áll, az interneten töltött időt más tevékenységek csökkentésével teremtyük elő, különös tekintettel az emberek közötti személyes kommunikációra. Nagy-Britanniában a serdülők országos reprezentatív felmérése kimutatta, hogy „a szociális média használatával töltött átlagos idő 1–3 óra volt (a serdülők 32%-a); 21%-uk azonban legalább 5 órán keresztül használta a közösségi médiát”¹⁷. Hasonló adatokat mutatott be a magyar serdülők országos reprezentatív mintája is. „A közösségi média használata átlagosan hetente 23,16 óra volt”¹⁸; más szóval ez azt is jelenti, hogy a serdülők hetente átlagosan egy egész napot töltöttek a közösségi médián, beleértve az alvási időt is. A Szlovákiában végzett felmérés, amelybe bevontak minden korosztályt, kimutatta, hogy az emberek okostelefonjuk használatával hetente átlagosan 28 órát és 46 percet töltöttek. „A 19 éves és annál fiatalabb korosztály a legtöbb időt okostelefonjával töltötte: átlagosan napi 5 óra és 15 perc.”¹⁹ A legintenzívebben használt közösségi média-alkalmazások: az Instagram, a Messenger és a YouTube.

Online közösségi hálózatok és az emberi empátia visszaesése

Mivel a közösségi médiára mindenki sok időt szentel, elkerülhetetlen a személyes kommunikáció hirtelen csökkenése. Erre jutott több kutatási cikk, a közvetlen személyes interakció csökkenésének negatív hatásaival együtt. Az online kommunikáció csökkenti a „közösség érzetét, a kapcsolatokat és a bizalmat azáltal, hogy felváltja a nem közvetített, személyes társadalmi interakciókat – a társadalmi tőke kulcsfontosságú forrását”²⁰. Ráadásul, Ryan J. Dwyer és mások szerint, még az online kommunikációra fordított átlagos idő is „elegendő ahhoz, hogy elvonja a figyelmet a zavaró érzésektől, amelyek aláássák a társadalmi interakció érzelmi hasznát”²¹. Annak ellenére, hogy az emberek a közösségi média révén sokkal több információt cserélnek, társadalmilag elszigeteltebbé válnak.

Manapság a közösségi média elsősorban mobil eszközökön keresztül érhető el, ezzel szemben a számítógépek és a laptopok használata a közösségi média szempontjából nem mutat folyamatos csökkenést. Köszönhetően annak, hogy mindenhol jelen vannak, a mobil eszközök mindig rendelkezésre állnak, és a felugró értesítések (push notifications) miatt folyamatosan figyelmet igényelnek a felhasználóktól. Kostadin Kushlev és Elizabeth W. Dunn kutatást készítettek, amelyben megfigyelték, hogy a szülők miként használják okostelefonjukat a gyermekeikkel töltött idő alatt. Megállapításaik szerint „a telefonhasználat gátolhatja az együtt töltött időből származó előnyök érvényesülését azáltal, hogy negatívan befolyásolja a figyelem minőségét”, így „az okostelefonok gyakori használata elvonja a szülők figyelmét attól, hogy ápolják a társadalmi kapcsolat érzetét, miközben időt töltnék a gyermekeikkel”²². A szülő és gyermeke közötti kapcsolat kétségkívül a legerősebb interperszonális kapcsolat. Az okostelefont használó szülőkre azonban a kognitív multitaskinghoz hasonló mechanizmus hat; a meglévő tevékenységbe merülés intenzitását befolyásolja a figyelem eloszlása különböző irányokba. Ugyanúgy, ahogy a kognitív munkaterhelés során a több feladatra koncentráció megosztása negatív hatással van az általános teljesítményre, gyakorlatilag lehetetlen az érzelmeket egyszerre több irányba osztani.

Az az állítás, hogy a szoros kapcsolatokat a közösségi hálózatok megjelenése eredményeként gyenge kapcsolatok váltották fel, nem pontos. Az erős kapcsolatokat olyan online kapcsolatok váltották fel, amelyek természetüknél fogva gyengék, de nem azonosak. A személyes gyenge kapcsolatok száma szintén csökkent ennek következményeként. Kutatásaik alapján Kostadin Kushlev, Ryan Dwyer és Elizabeth W. Dunn kijelentik²³, hogy „az online kommunikáció csökkenti annak valószínűségét, hogy közvetlen környezetünkben kapcsolatba lépünk idegenekkel és ismerősökkel (azaz gyenge kapcsolatokkal)”. Azonban még ezek az „egyszerű” személyes interakciók is szükségesek az érzelmi jólét fenntartásához. „Amikor a technológia akár az egyszerű személyes társadalmi interakciókat is helyettesíti, akkor az emberek kihagyhatják a lehetőséget, hogy kielégítsék alapvető kapcsolati igényüket”²⁴. Ezek az eredmények azt jelzik, hogy a valós gyenge

kötélékek különböznek az online közösségi hálózatokon tapasztalható gyenge kötélékektől. Míg az előbbiek viszonyosságon és empátián alapulnak (mind információ, mind érzelmi szinten), az online kapcsolatok esetén hiányzik a hiteles viszonyosság és a kölcsönös érzelmi felfogás. Az online érzelmi élmény elsősorban az önfelfogáson alapul, kevesebb figyelmet fordítva mások érzéseire.

A közösségi hálózatok kialakulását a diszpozíciós empátia csökkenésének egyik lehetséges okaként jelzik. „Ha sok időt töltenek másokkal online, mint inkább a valóságban, akkor az interperszonális dinamika, például az empátia valószínűleg megváltozik. Például, talán könnyebb online kapcsolatot létesíteni a barátokkal és a másik nemmel, de ezek a képességek nem jelentkeznek a valós életben zavartalan társadalmi kapcsolatokként”.²⁵ Ezt az empátiacsökkenést azonban más tényezők is okozhatták. Walter Quattrociocchi, Antonio Scala, Cass R. Sunstein szerint a Facebook-felhasználók nagymértékben polarizálódtak és hajlamosak a figyelmüket egy narratívára összpontosítani, és „a különféle közösségekhez tartozó felhasználók hajlamosak nem kölcsönhatásba lépni, valamint kizárólag hasonló gondolkodású emberekkel kapcsolatokat ápolni”.²⁶ Ilyen módon az online közösségi hálózatok felhasználói beágyazódnak az úgynevezett „visszhangkamrába”, visszhangozva azokat a gondolatokat és véleményeket, amelyekkel a körben mindenki egyetért. Érthető, hogy az azonos véleményű emberekkel folytatott kommunikáció alacsonyabb szintű empátiát igényel, mint a konfrontáció. Az embereknek természetes affinitása van ahhoz, hogy egyetértő hallgatósággal vegyék körül magukat (olyannal, amellyel egyetértünk, de ami még fontosabb, olyannal amely egyetért velünk). A visszhangkamrák hatását megerősítik a közösségi hálózatok szelekciós algoritmusai, amelyek elsősorban a tartalmat a felhasználónak akarják megjeleníteni a saját preferenciái szerint – vagy pontosabban azt a tartalmat, amellyel a felhasználó a leginkább kölcsönhatásba lép, és eltölti az idejét.

Online közösségi hálózatok és identitáskezelés

A közösségi hálózatok kommunikációs médiumok, valamint a virtuális identitáskezelés és az önreprezentáció eszközei. A nagyon sok virtuális barát és követő megszerzése azonban bonyolult; egy vékony vonalon egyensúlyozva az egyik oldalon figyelmet kell kelteni, míg a másik oldalon ellentmondásos öngratulációt kell gyakorolni. Keith Wilcox, Andrew T. Stephen hangsúlyozza az önvizsgálat és az önellenőrzés csökkenését az online identitás létrehozásának folyamata során. „Mivel az ember törődik a közeli barátok számára a közösségi hálózatokon bemutatott képpel, a közösségi hálózatok használata növeli az önértékelést”.²⁷

Az önmegjelenítés versenyképes természetű, és vannak olyan sikerkritériumai is, mint a pozitív reakciók (pl. kedvelések), megjegyzések, megosztás, követők száma vagy „ellenőrzött fiók” és egyéb státuszjelzések. Ennek az önmegjelenítésnek megvannak a bevált módszerei is. „Trendekké váltak azok a pózok, amiket a lányok másoltak a hírességekről, vagy a középiskolában „népszerű” lányokról az iskolájukban. Sok lány arról számolt be, hogy az arcukat eltakarták a fotókon,

amikor egy képen pózoltak, majd átszerkesztették a képet”, valamint „a fiúk is aggódtak a fizikai megjelenés miatt, de jobban aggódtak a megfelelő márkájú ruházat vagy anyagi javak viselése vagy a jó megjelenés végett”²⁸. Természetesen az identitásverseny ilyen módja nem erősítheti meg a mentális jólétet. A gyermekek „jobban ismerve saját identitásukat, elkezdtek összehasonlítani magukat egy szélesebb embercsoporttal, és aggódtak, hogy beleillenek-e. Ez további aggodalmakat vetett fel azzal kapcsolatban, hogy mit gondolnak róluk az emberek, hogy néznek ki, és kiknek kellene lenniük”²⁹. A közösségi média kommunikációjának mechanizmusa nem csupán kevésbé hiteles, mint a személyes kommunikáció, hanem feltételeket teremt az identitásválság kialakulásához, mivel folyamatos színlelést és túlzást igényel. Minél nagyobb a siker iránti vágy vagy az egymás ösztönzése, annál szélesebb a különbség az online és a valós identitások között.

Amikor Bourdieu a társadalmi tőkéről beszél, kihangsúlyoz egy különleges embercsoportot, a nemeseket, és ezeket úgy írja le, mint „mindenki számára tökéletesen látható, mindenki számára ismert és mindenki által elismert”. Ezek az emberek „beszélhetnek az egész csoport nevében, képviselik az egész csoportot és gyakorolhatnak hatalmat az egész csoport nevében. A nemesek a csoport megszemélyesítői.”³⁰ A jelenlegi popkultúra ezeket az embereket hírességeknek nevezi. Ők gyakran illetik az alárendelt követőiket a saját nevükkel, mint például a „Beliebers” (Justin Bieber) vagy a „Swifties” (Taylor Swift). Az online közösségi hálózatok világában a hírességek szerepét úgynevezett influenszerek egészítették ki, akiknek az online identitásait és trendjeit, amelyeket ők állítanak fel, gyakran utánozzák a követők. Ez nyomást gyakorolhat, különösen a fiatalabb felhasználókra, hogy tovább különbözzenek valós identitásuktól az online önmegjelenítés során, azzal a negatív következménnyel, amelyet ez pszichoszociális jólétükre gyakorolhat.

A fiatal felhasználók gyakran követik a hírességek közösségi oldalait. Következésképpen „az idősebb gyermekek egy része beszámolt arról, hogy alacsonyabbrendűnek érzik magukat a szociális médiában, és gyakran összehasonlítják magukat olyan emberekkel, akiket jobbnak tartanak maguknál”³¹. Hasonlóképpen Hui-Tzu Grace Chou és Nicholas Edge egyetemi hallgatók egy csoportjában kimutatták, hogy „a Facebook gyakori felhasználói hajlamosak azt észlelni, hogy mások boldogabbak” [...] „arra a következtetésre jutottak, hogy mások jobb életet élnek, mint maguk, és hogy az élet nem tisztességes. Ez az elfogultság valószínűbb akkor, amikor az emberek következtetéseket vonnak le olyan emberekről, akiket nem ismernek jól”³². Ezt a tendenciát tovább hangsúlyozza az aktív és a passzív felhasználók összehasonlítása. Míg a „közösségi hálózatok aktív használata befolyásolja a társadalmi tőkét és a kapcsolatokat”, a közösségi hálózati oldalak gyakoribb passzív használata „a társadalmi összehasonlítást és az irigység érzetét idézi elő”³³.

Az online közösségi hálózatok felhasználói általában gyakran létesítenek online kapcsolatokat olyan emberek csoportjával, akikkel a valós életben nincsen sem erős, sem gyenge kapcsolatuk. Ez az online közösségi hálózatok paradoxona: kiszélesítettük a (személyesen nem ismerős) emberek számát, akikkel kapcsolatban állunk, így lehetőséget adtak nekünk társadalmi tőkénk növelésére, ám végül csökkenthetik mentális és érzelmi jólétünket azáltal, hogy folyamatosan összehasonlíthatjuk mások nem feltétlenül hiteles, de sikeres online identitásait, saját identitásunkkal.

Online közösségi hálózatok és személyiségzavarok

A közösségi hálózatok hiperversenyképes légkörében a felhasználók nem azonos versenytársak azokkal a személyiségtípusokkal, akiknek előnyeik vannak a többiekkel szemben. Az online önmegjelenítés közvetlenül kapcsolódik a nárcizmushoz. Tanulmányok, amelyek azt vizsgálták, hogy a Facebook-felhasználói vagy nem felhasználói személyiségtulajdonságok összefüggenek-e az oldal használatának módjával, azt mutatták, hogy a Facebook-felhasználók valószínűleg extrovertáltak és nárcisztikusak, de erősebb a családi magány érzése is az ő esetükben. „A Facebook-felhasználók körében magasabb a teljes körű nárcizmus, exhibicionizmus és vezetői természet, mint a Facebookot nem használók esetén”, valamint „a neurotikus és magányos személyek több időt töltenek a Facebookon”³⁴. Ez arra utalhat, hogy a közösségi média nemcsak a nárcisztikus és exhibicionista emberek számára vonzó, hanem támogathatja az ilyen személyiségjellemzők kialakulását is. Wendy T. Behary és Denise D. Davis tanulmányukban³⁵ kimutatták, hogy „összefüggés van a szociális média felemelkedése és az egyetemi hallgatók nárcizmusának fokozatos növekedése között”. Ivan Belica ezt alátámasztja a szlovák kamaszokkal kapcsolatos megállapításaival (15–18 évesek)³⁶. Azok, akiknél magasabb a nárcizmus, aktívabbak voltak az online közösségi hálózatokon – gyakrabban készítettek profilokat, gyakrabban hagytak megjegyzéseket a barátok profiljában, közzétettek állapotokat, és eseményeket vagy csevegőcsoportokat hoztak létre.

Nem létezik konszenzusos tanulmány erről a témáról. Például Nathan T. Walters és Robert Horthon férfi főiskolai hallgatókkal végzett kutatásaikban azt állítják, hogy a Facebook nem segíti elő a nárcizmus kialakulását, és az emberek a személyiségükkel összhangban álló módon használják. „Úgy tűnik, hogy a Facebook-profilok inkább a valóságos, mint az ideális személyiségeket tükrözik, és azok, akik a leginkább exhibicionista fotókat töltenek fel és az állapotfrissítésekben a legtöbbször öndicsérő nyelvet használnak, azok a leghajlamosabbak a nárcizmusra”³⁷. Ebben a vizsgálatban azonban korlátozott számú (83) résztvevő vett részt egy a férfiaknak fenntartott főiskoláról, és kompenzációt is kaptak a részvételért, például tanulmányi kredit formájában.

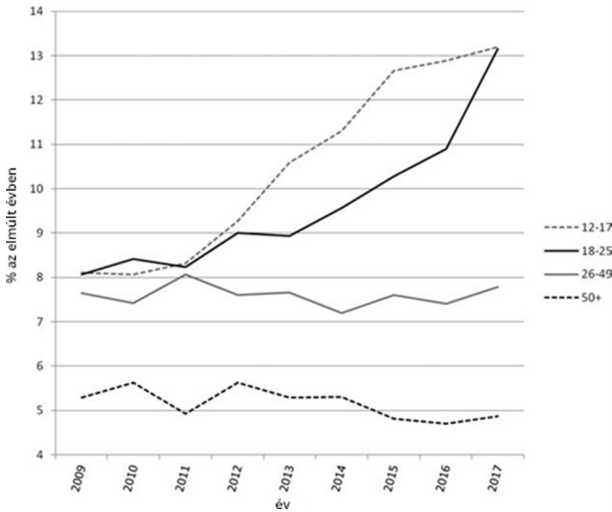
Az érzelmek átirányítása a valós világban kialakult erős kapcsolatokból a virtuális térbe, ahol a gyenge online kapcsolatok uralják a fiatalok életét, érzelmileg

nem kielégítő, annak ellenére, hogy az emberek erőfeszítéseket tesznek az ilyen elégedettség elérésére. Más kutatások is megerősítik „a Facebook-használat és az érzelmi jólét közötti negatív kapcsolatot [...], mivel a közösségi médiahasználat felváltja a személyes társadalmi interakciókat”³⁸. Ez olyan elvárásokhoz vezet, amelyek a valóságban nem teljesülnek. Heather Cleland Woods és Holly Scott kutatása³⁹ szerint „a serdülőknél, akik érzelmileg inkább befektetnek a közösségi média oldalain, fokozott a szorongás és depresszió kockázata a szorongás és elszigeteltség érzése miatt, amelyet akkor tapasztalnak, amikor nem kapcsolódnak össze a közösségi médiában”.

Statisztikai trendek: személyiségzavarok a fiatalok körében

Az 1990-es évek elején különféle internetes platformokat és szolgáltatásokat fejlesztettek ki az emberek online kommunikációjának lehetővé tétele érdekében, például online közösségi hálózatokat (Bulletin Board Services – BBS, hírcsoportok – Usenet, chatszobákat – IRC, AOL, MSN stb.). Az online társadalmi kommunikáció globális elterjedése azonban az elmúlt tizenöt évben következett be, amikor a millenniumi generáció (amely az internet, a személyi számítógépek és a mobiltelefonok használatával töltötte gyermekkorát) elérte a felnőttkort. Ez a nemzedék viszonylag stabil világba lépett be, amelyet az anyagi termékek és az információs szolgáltatások hiperfogyasztása, az emberi jogok liberalizációja és a folyamatos technológiai innováció uralt. Mindez az 1990-es évek eleje óta folyamatosan jelen van, és az egyetlen forradalmi változás, amely hirtelen és élesen megváltoztatta a nyugati fiatalabb generáció életmódját, a Facebook globális tömegesedése volt 2008 körül (amikor a felhasználók száma hirtelen növekedni kezdett. 2007-ben 58 millió, 2009-ben pedig 360 millió), és 2008 elején felülmúlta a MySpace-t⁴⁰. A következő közösségi hálózati szolgáltatások (Twitter, Instagram, Snapchat) megérkezését már nem tekintik kommunikációs forradalomnak, hanem a kialakult paradigma fejlődésének. A (nem csak) nyugati fiatalok életmódjának egy másik radikális változása a 2020-as koronavírus-járvány volt, amely a fent említett kutatások és tanulmányok után következett be.

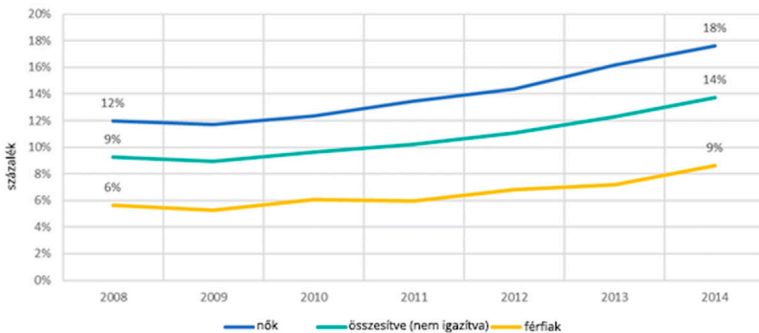
Jean M. Twenge és munkatársai az úgynevezett súlyos pszichés szorongás (pl. súlyos depressziós esemény, öngyilkossági gondolatok, öngyilkossági terv, öngyilkossági kísérlet) gyakoriságát vizsgálta az alanyok életében az „elmúlt hónapban” egy 600 000 fős USA-beli mintán a 2008–2017 évek tekintetében (lásd az 1. ábrát).

1. ábra. A súlyos depressziós epizód százalékos aránya az elmúlt 12 hónapban, korcsoportok szerint, 2009–2017.⁴¹

A súlyos pszichés szorongás előfordulása eltérően alakult azon csoportokban, amelyek a kutatási időszakban intenzíven használták a Facebookot, azon csoporttól, amelyek nem. A 26–49 éves csoportokban és 50 év felett, az ilyen súlyos pszichológiai szorongás száma stabil volt. Azonban a 12–17 éves és a 18–25 éves korúak csoportjában ezek az epizódok 8%-ról több mint 13%-ra növekedtek, míg a fiatalabb csoportban az éles növekedés már 2011-ben kezdődött, és a görbe meredeken emelkedett. Még ennél is aggasztóbb az öngyilkossági tervek növekedése (113%-kal 20–21 éves korig és 117%-kal 22–23 éves korig) és az öngyilkossági kísérletek (87% 20–21 éves korig és 108% 22–23 éves korig), összehasonlítva a 2005 és 2017 közötti időszakkal⁴².

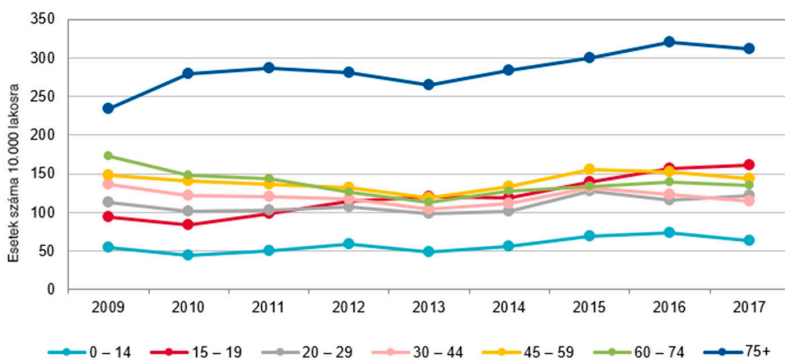
A fenti tendenciát más kutatások is megerősítették. Az USA-ban Richard Scheffler és munkatársai: „2008 és 2014 között a szorongás aránya folyamatosan

2. ábra: Az elmúlt évi szorongásdiagnosztika nemek szerint az NCHA 18–26 éves hallgatói válaszadók körében.

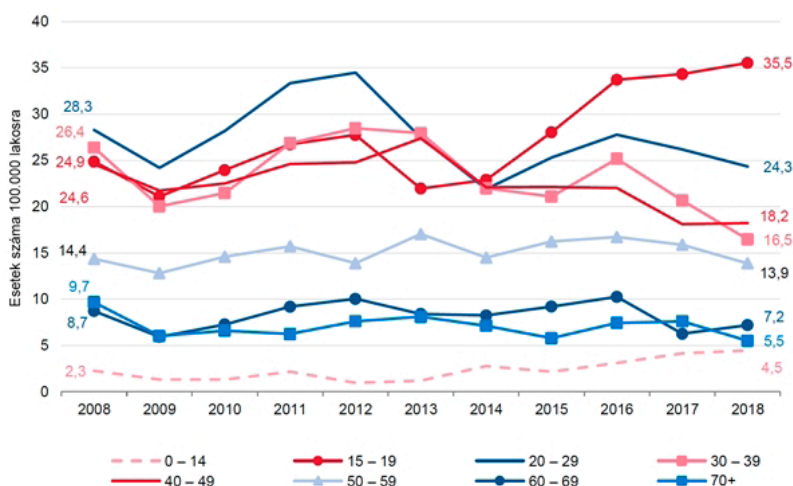
növekedett a 18 és 26 év közötti főiskolai hallgatók esetén. Az általános arány 2008 és 2014 között körülbelül 48,4%-kal emelkedett”.⁴³ A hozzájáruló tényezők között a szerzők megemlítik a „közösségi média és az internethasználatot” (2. ábra).

Szlovákiában a pszichiátriai járóbeteg-kezelésben részesülők száma 2009 és 2017 között 72,1%-kal nőtt a 15–19 éves korosztályban. (A többi korcsoportban nem növekedett, kivéve a 75 év feletti alanyokat), lásd a 3. ábrát. A fiatalok körében leggyakrabban az első azonosított diagnózisok „neurotikus, stresszhez kapcsolódó és szomatiformás rendellenességek” voltak.⁴⁴

3. ábra: A vizsgált személyek korcsoportok szerint – első azonosított diagnózis.⁴⁵

Egyéb generációk közötti különbségek Szlovákiában az öngyilkossági kísérletek ábráján is megfigyelhetők (4. ábra). 2008 óta az öngyilkossági kísérletek száma minden korcsoportban csökkent, kivéve a 0–14 éves gyermekeket (96%-os növekedés) és a 15–19 éves korosztályt (43%-os növekedés).⁴⁶

4. ábra: Az öngyilkossági kísérletek száma korcsoportok szerint a 2008–2018-as években.⁴⁷

Az idézett dokumentumok⁴⁸ alapján összefoglalhatjuk, hogy összefüggés van a közösségi hálózatok széles körű használata és a nárcizmus között. Az is ismert, hogy a patológiás nárcizmus esetén az emberek hajlamosabbak az öngyilkosságra.⁴⁹ Az online közösségi média tömeges használata miatt a népesség patológiás nárcizmusa és öngyilkossági hajlama növekszik.

A szociális média néhány triviális pszichológiai állapotot is okoz, amely közvetlenül kapcsolódik a fiatalok mentális jólétéhez. A neurózist az alvás krónikus hiánya okozhatja. A közösségi média kiszorítja az alvást: közvetlenül vagy közvetve. „A közvetlen alváshelyettesítés valószínűbb az iskolai napokon, különösen a nagyon magas felhasználói körökben, mivel az iskolai órákban a korlátozott hozzáférés a közösségi médiához azt jelenti, hogy a közösségi médiában a napi idő legalább egy része valószínűleg lefekvés előtt zajlik. Egy hasonló folyamat közvetett módon késleltetheti az alvás kezdetét, ha más nappali tevékenységeket (például házi feladatokat) késleltetnek a szociális média értesítéseinek ellenőrzése és a válaszokra való sürgős reagálás miatt”.⁵⁰ Az online közösségi médián eltöltött idő, az éjszakai speciális közösségi médiahasználat és a közösségi médiába történő érzelmi befektetés „rosszabb alváshoz, szorongáshoz és a depresszió magasabb szintjéhez vezet”.⁵¹

Az online közösségi hálózatok túlzott mértékű használata potenciálisan fenyegető hatásainak köre széles és változatos. Tanulmányukban Keith Wilcox és Andrew T. Stephen úgy találta, hogy a Facebook nagyobb mértékű használata számos káros viselkedési mintával társul, mint például a rossz koncentráció, a túlzott étkezés, a magasabb testtömegindex, a rossz pénzügyi helyzet (hitelkártya-adósság). „A Facebook használata jelentős előrejelzője annak a viselkedésnek, amely összhangban áll a gyenge önkontrollal”.⁵²

Következtetések

A közösségi média példátlanul növeli az interperszonális kommunikáció lehetőségeit. Manapság mindenki megtalálható rajta, akivel az információk ingyenesen és gyorsan cserélhetők. Ez a változás azonban az interakciók számát növeli, nem pedig azok minőségét. Az online interakciók felváltották a személyes kommunikációt, csökkentve ez által az erős, valamint a gyenge kapcsolatok közötti kölcsönhatást. Ahelyett, hogy összehoznák az embereket, a szociális média távolságot teremt az emberek között, a kapcsolatok korábbi formáit felváltva az új típusú „online kapcsolatokra”, amelyek nem rendelkeznek hiteles viszonyossággal és kölcsönös érzelmi észleléssel. De az ember társadalmi lény, kölcsönös interperszonális kommunikációra és empátiára van szüksége. Az embereknek nem új információkra, hanem „régire” érzelmekre van szükségük, szoros kapcsolatokra. Ha ez hiányzik, nélkülözés és depresszió jelentkezik náluk.

Több tanulmány azt mutatja, hogy a tömeges online közösségi hálózatok megjelenését szorosan követte a neurotikus és mentális rendellenességek (identitás-

válság, narcizmus, exhibicionizmus, szorongás, depresszió, szorongás, stressz, neurózis, gyenge önkontroll), öngyilkosság előfordulása, gondolata, kísérlete és maga az öngyilkosság. Ez a növekedés a fiatalok körében a legnagyobb – akik a legintenzívebben használják a közösségi médiát (az öngyilkossági kísérlet 96%-kal nőtt a 14 éves vagy annál fiatalabb szlovák gyermekek körében és 43%-kal nőtt a 15–19 éves korú gyermekek körében, 108%-kal nőtt a 22–23 éves kor között az USA-ban). Ha megvizsgálnánk ennek a globális trendnek az okait, kiderülne, hogy az összes országban közös kiváltó ok a kommunikációs gyakorlat megváltozása (egy hét alatt a fiatalok általában átlagosan 24 órát töltenek az online közösségi oldalakon). Ez krónikus alváshiányhoz is vezethet, fokozva a fenti negatív tendenciákat.

Annak ellenére, hogy a társadalmi siker kritériumai a valós világban és az online környezetben eltérőek, a későbbi kudarcok az emberek valódi jólétének csökkenésével járnak. Az online közösségi hálózatok javították az információcsere lehetőségeit, de nem növelték az autentikus érzelmek cseréjének valószínűségét; nem támogatták az emberi empátiát, inkább a hasonló gondolkodású emberek „visszhangkamráiba” zárták be felhasználóikat. A technológiák egyre funkcionálisabb kommunikációs hálózatot hoznak létre, de ennek a hálózatnak a csomópontjai érzelmileg egyre kevésbé kielégítőek. Manapság a rutinműveleteket, a személyre szabott tartalomkiválasztási döntéseket szinte kizárólag mesterséges intelligenciával működő algoritmusok kezelik. A jövőben olyan szolgáltatások lesznek, ahol az ember még azt sem fogja tudni, hogy a másik fél, amellyel kommunikál, emberi vagy virtuális személyiség. Bár sokat beszélnek a mesterséges intelligenciáról, könnyebb az embereket lenyűgözni a mesterséges érzelmek gépeinek tökéletes összekapcsolásával. Ezen érzelmek visszhangkamráit az egész civilizációra vonatkozóan még kockázatosabbnak tekintjük, mint az információ visszhangkamráit.

Ezt a munkát a Szlovák Kutatási és Fejlesztési Ügynökség (Slovak Research and Development Agency) támogatta az APVV-19-0074 számú szerződés keretein belül. Angol eredetiből fordította Gelencsér András.

Jegyzetek

1. Bourdieu, Pierre: *The forms of capital*. In: *Handbook of theory and research for the sociology of education*, by John G. Richardson, Westport, Conn: Greenwood Press. 1986. 251. p.
2. Bhushan, Surya – Singh, Piyush Kumar – Telidevara, Sridhar – Kumar, Santosh: *Understanding livelihood diversification: A case study of mushroom farming in Bihar*. In: *Transition strategies for sustainable community systems: design and systems perspectives*, edited by Amar KJR Nayak, Springer International Publishing, 2019. 155. p. (APESS 26.) https://doi.org/10.1007/978-3-030-00356-2_14 (2020.09.15.)
3. Bourdieu, Pierre: *The forms of capital*. In: *Handbook of theory and research for the sociology of education*, by John G. Richardson, Westport, Conn: Greenwood Press. 1986. 253. p.
4. Lin, Nan: *Building a network theory of social capital*. In: *Social Capital*, By Rene Dubos, Routledge, 2017. 3–280 p. <https://doi.org/10.4324/9781315129457> (2020.09.15.)

5. Sander, Thomas H. – Putnam, Robert D.: *Still Bowling Alone? The Post-9/11 Split.* = *Journal of Democracy*, 21. vol. 2009. 1. no. 9. p. <https://doi.org/10.1353/jod.0.0153> (2020.09.15.)
6. Edwards, Bob – Foley, Michael W.: *Social capital and the political economy of our discontent.* = *American Behavioral Scientist*, 40. vol. 1997. 5. no. 672–673. p. <https://doi.org/10.1177/0002764297040005012> (2020.09.15.)
7. Granovetter, Mark S.: *The strength of weak ties.* = *American Journal of Sociology*, 78. vol. 1973. 6. no. 1360–1380. p. <https://doi.org/10.1086/225469> (2020.09.15.)
8. Wasserman, Stanley – Faust, Katherine: *Social network analysis: methods and applications.* (Structural analysis in the social sciences 8.) Cambridge, New York: Cambridge University Press, 1999. 4. p.; 8. p.
9. Granovetter: *i. m.*, 1361. p.
10. Granovetter: *i. m.*, 1372. p.
11. Granovetter: *i. m.*, 1366. p.
12. Wilcox, Keith – Stephen, Andrew T.: *Are close friends the enemy? Online social networks, self-esteem, and self-control.* = *Journal of Consumer Research*, 40. vol. 2013. 1. no. 91. p. <https://doi.org/10.1086/668794> (2020.09.15.)
13. Maslow, Abraham Harold: *Motivation and personality.* New York, Harper & Row., 1970. 44. p.
14. Bourdieu: *i. m.* 92. p.
15. Kneidinger, Bernadette: *Sozialkapital.* In: Kneidinger, Bernadette: *Facebook und co: eine soziologische analyse von interaktionsformen in online social networks*, Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2010. 25–39. p.
- Shih, Clara Chung-wai: *Part I. A brief history of social media.* In: *The Facebook era: tapping online social networks to build better products, reach new audiences, and sell more stuff*, Boston, Prentice Hall, 2009. 11–57. p.
16. Škodáček, Igor: *Vplyv Mediálnej Kultúry Na Správanie Detí a Mládeže.* = *Psychológia a Patopsychológia Dieťaťa*, 51. vol. 2017. 4. no. 303. p.
17. Scott, Holly – Biello, Stephany M. – Woods, Heather: *Social media use and adolescent sleep patterns: cross-sectional findings from the UK millennium cohort study.* Preprint, PsyArXiv, 2019. 10. p. <https://doi.org/10.31234/osf.io/z7kpf> (2020.09.15.)
18. Bányai, Fanni – Zsila, Ágnes – Király, Orsolya – Maraz, Aniko – Elekes, Zsuzsanna – Griffiths, Mark D. – Andreassen, Cecilie Schou – Demetrovics, Zsolt: *Problematic social media use: results from a large-scale nationally representative adolescent sample.* Edited by Jiménez-Murcia, Susana. = *PLOS ONE*, 12. vol. 2017. 1. no. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0169839> (2020.09.15.)
19. Fakulta masmediálnej komunikácie UCM v Trnave. 2020. *Študenti skúmali, koľko času strávime používaním mobilných telefónov.* Press release. February 19, 2020. <https://fmk.sk/download/ine/Studenti-skumali-kolko-casu-stravime-pouzivanim-mobilnych-telefonov-tlacova-sprava.pdf> (2020.09.15.)
20. Kushlev, Kostadin: *Media technology and well-being: A complementarity-interference model.* In: *Handbook of Well-Being*, edited by Diener, E., Oishi, S., and Tay, L., Salt Lake City, DEF Publishers, 2018. <https://www.nobascholar.com/chapters/6> (2020.09.15.)
21. Dwyer, Ryan J. – Kushlev, Kostadin – Dunn, Elizabeth W.: *Smartphone use undermines enjoyment of face-to-face social interactions.* = *Journal of Experimental Social Psychology*, 78. vol. 2018. (September) 237. p. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2017.10.007> (2020.09.15.)
22. Kushlev, Kostadin – Dunn, Elizabeth W.: *Smartphones distract parents from cultivating feelings of connection when spending time with their children.* = *Journal of Social and Personal Relationships*, 36. vol. 2019. 6. no. 1628. p.

23. Kushlev, Kostadin – Dwyer, Ryan – Dunn, Elizabeth W.: *The social price of constant connectivity: smartphones impose subtle costs on well-being*. = *Current Directions in Psychological Science*, 28. vol. 2019. 4. no. 347–352. p. <https://doi.org/10.1177/0963721419847200> (2020.09.15.)
24. Kushlev, Kostadin – Proulx, Jason D.E. – Dunn, Elizabeth W.: *Digitally connected, socially disconnected: the effects of relying on technology rather than other people*. = *Computers in Human Behavior* 76. vol. 2017. (November) 72. p. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.07.001> (2020.09.15.)
25. Konrath, Sara H. – O'Brien, Edward H. – Hsing, Courtney: *Changes in dispositional empathy in American college students over time: a meta-analysis*. = *Personality and Social Psychology Review*, 15. vol. 2011. 2. no. 188. p. <https://doi.org/10.1177/1088868310377395> (2020.09.15.)
26. Quattrocio, Walter – Scala, Antonio – Sunstein, Cass R.: *Echo chambers on Facebook*. SSRN Scholarly Paper ID 2795110. Rochester, NY: Social Science Research Network. 2016. <https://papers.ssrn.com/abstract=2795110> (2020.09.15.)
27. Wilcox, Keith – Stephen, Andrew T.: *Are close friends the enemy? Online social networks, self-esteem, and self-control*. = *Journal of Consumer Research*, 40. vol. 2013. 1. no. 90. p. <https://doi.org/10.1086/668794> (2020.09.15.)
28. Children's Commissioner for England: *Life in 'likes' children's commissioner report into social media use among 8-12 year olds*. London, Children's Commissioner for England, 2018. 26. p. <https://www.childrenscommissioner.gov.uk/wp-content/uploads/2018/01/Childrens-Commissioner-for-England-Life-in-Likes-3.pdf> (2020.09.15.)
29. Children's Commissioner for England: *i. m.*, 37. p.
30. Bourdieu: *i. m.*, 251–252. p.
31. Children's Commissioner for England: *i. m.*, 27. p.
32. Chou, Hui-Tzu Grace – Edge, Nicholas: *'They are happier and having better lives than I am': the impact of using Facebook on perceptions of others' lives*. = *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 15. vol. 2012. 2. no. 119. <https://doi.org/10.1089/cyber.2011.0324> (2020.09.15.)
33. Verduyn, Philippe – Ybarra, Oscar – Résibois, Maxime – Jonides, John – Kross, Ethan: *Do social network sites enhance or undermine subjective well-being? A critical review: do social network sites enhance or undermine subjective well-being?* = *Social Issues and Policy Review*, 11. vol. 2017. 1. no. 287. p.; 290. p. <https://doi.org/10.1093/sipr/11.1.287> (2020.09.15.)
34. Ryan, Traci – Xenos, Sophia: *Who uses Facebook? An investigation into the relationship between the Big Five, shyness, narcissism, loneliness, and Facebook usage*. = *Computers in Human Behavior*, 27. vol. 2011. 5. no. 1663. p. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2011.02.004> (2020.09.15.)
35. Behary, Wendy T. – Davis, Denise D.: *Narcissistic personality disorder*. In: *Cognitive therapy of personality disorders*. third edition, by Beck, Aaron T. – Davis, Denise D. – Freeman, Arthur. Guilford Publications, 2014.
36. Belica, Ivan. *Narcizmus Na Facebooku*. = *Psychológia a Patopsychológia Diet'at'a*, 50. vol. 2016. 4. no. 317–33. p.
37. Walters, Nathan T. – Horton, Robert: *A diary study of the influence of Facebook use on narcissism among male college students*. = *Computers in Human Behavior*, 52. vol. 2015. (November) 326–330. p. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.07.077> (2020.09.15.)
38. Kushlev: *i. m.*
39. Woods, Heather Cleland – Scott, Holly: *#Sleepyteens: social media use in adolescence is associated with poor sleep quality, anxiety, depression and low self-esteem*. = *Journal of Adolescence* = 51. vol. 2016. (August) 41–49. p. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2016.05.008> (2020.09.15.)
40. Richter, Felix: *Infographic: Facebook's remarkable user growth*. = Statista Infographics. February 4, 2013. <https://www.statista.com/chart/870/facebook-user-growth-since-2004/> (2020.09.15.)

- Oremus, Will: *The Myspace fallacy*. = Slate Magazine, January 23, 2014. <https://slate.com/business/2014/01/facebooks-decline-in-popularity-a-viral-research-paper-doesnt-prove-its-case.html> (2020.09.15.)
41. Twenge, Jean M. – Cooper, A. Bell – Joiner, Thomas E. – Duffy, Mary E. – Binau, Sarah G.: *Age, period, and cohort trends in mood disorder indicators and suicide-related outcomes in a nationally representative dataset, 2005–2017*. = Journal of Abnormal Psychology, 128. vol. 2019. 3. no. 191. p. <https://doi.org/10/gfxvz9> (2020.09.15.)
42. Twenge: *i.m.*
43. Scheffler, Richard – Arnold, Daniel – Qazi, Hinnaneh – Harney, Jessie – Linde, Lauren – Dimick, Grayson – Vora, Niki: *The anxious generation: causes and consequences of anxiety disorder among young americans*. = Policy Brief July 2018. Berkeley: Berkeley Institute for the Future of Young Americans, 2018. 2. p. https://gspp.berkeley.edu/assets/uploads/page/Policy_Brief_Final_071618.pdf (2020.09.15.)
44. Národné centrum zdravotníckych informácií. *Psychiatrická starostlivosť v SR 2017*. Bratislava: National health information center, 2017. <http://www.nczisk.sk/Aktuality/Pages/Psychiatricka-starostlivost-v-SR-2017.aspx> (2020.09.15.)
45. Národné centrum zdravotníckych informácií: *i. m.* (2017)
46. Národné centrum zdravotníckych informácií. 2019. *Samovraždy a samovražedné pokusy v Slovenskej republike 2018*. Bratislava: National health information center, 2018. http://data.nczisk.sk/statisticke_vystupy/Samovrazdy_samovrazedne_pokusy/Samovrazdy_a_samovrazedne_pokusy_v_SR_2018_Sprava_k_publikovanym_vystupom.pdf. (2020.09.15.)
47. Národné centrum zdravotníckych informácií, *i. m.* (2019), 3. p
48. Behary – Davis: *i. m.*; Belica: *i. m.*
Ryan, Traci – Xenos, Sophia: *Who uses Facebook? An investigation into the relationship between the Big Five, shyness, narcissism, loneliness, and Facebook usage*. = Computers in Human Behavior, 27. vol. 2011. 5. no. 1663. p. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2011.02.004> (2020.09.15.)
49. Links, Paul S.: *Understanding and treating pathological narcissism*. In: *Understanding and treating pathological narcissism*. Edited by Ogrodniczuk, John S., Washington, DC: American Psychological Association, 2013. 167–181. p.
50. Scott, Holly – Biello, Stephany M. – Woods, Heather: *Social media use and adolescent sleep patterns: cross-sectional findings from the UK millennium cohort study*. Preprint, PsyArXiv, 2019. 14. p. <https://doi.org/10.31234/osf.io/z7kpf> (2020.09.15.)
51. OECD. 2018. *Children & young people's mental health in the digital age. Shaping the future*. 2018. 8. p. <https://www.oecd.org/els/health-systems/Children-and-Young-People-Mental-Health-in-the-Digital-Age.pdf> (2020.09.15.)
52. Wilcox, Keith – Stephen, Andrew T.: *Are close friends the enemy? Online social networks, self-esteem, and self-control*. = Journal of Consumer Research, 40. vol. 2013. 1. no. 100. p. <https://doi.org/10.1086/668794> (2020.09.15.)
-
-

Gyuricza Andrea

„Vagyunk, mint a kő, vagy létezőnk, mint az ember?”

Monok István munkássága végeláthatatlan. A megszokott könyv-, könyvtár-, és olvasmánytörténeti, valamint könyvtárügyi és művelődéstörténeti publikációitól eltérően, legújabb kötete univerzális jellegű munka. A *Könyvtári (?) problémák* című műve egyfajta összefoglalása a könyvtárügynek és a könyvtártörténetnek, viszont ha a szakirodalmi hivatkozásokat nézzük, akkor inkább egy átfogó kiindulási anyag. Aki ismeri a szerzőt, tisztában van a műveltségével, széles látókörűségével, élcelődő habitusával, és ez a legújabb művében is látszik. A különböző témák homogénen követik egymást a fejezeteken belül is, hiszen minden minddel összefügg.

A címben szereplő kérdőjelnek is van szerepe. (Bár a feldolgozó és tájékoztató könyvtárosok nem igazán szeretik a különféle jeleket a címekben, mert rendszerfüggő ugyan, de problémát okozhat a keresés során.) Fontosak az összefüggések, ezt már tudjuk. Leszűri majd az olvasó a maga értelmezését, de aki ismeri, vagy legalább részben van fogalma a hazánkban zajló szakmai vitákról, folyamatokról, az ha nem is fog minden tekintetben egyetérteni a szerzővel, de érteni fogja Monok István gondolatait. A recenzió címének választott idézet is egy hosszabb okfejtés része, mely bővebben olvasható a kötetben (79. p.).

Már a bevezetés címe (*Bevezető szubjektív gondolatok*) jelzi, hogy a leíró elbeszélésen túl, a szerző szubjektív gondolatait is megismerhetjük, és ez a felsorakoztatott résztémákban is tetten érhető. A bevezetést négy nagyobb tematikai egység követi, melyek mindegyikéhez egy-egy konkrét példa leírása tartozik, illetve két esetben kidolgozott javaslatokat is megfogalmaz a szerző. Az epilógust egy füg-

gelék előzi meg, majd a rövidítésjegyzék, a vonatkozó szakirodalom bibliográfiája és a mutatók zárják a kötetet.

A könyvtárak és a hatalom című első fejezetben a közgyűjtemények kialakulásának történetét és a mindenkori hatalomhoz fűződő – korszakonként változó – viszonyát ismerhetjük meg. Kitér a szerző az új találmányok, majd az internet adta lehetőségek következtében felmerülő új információforrásokra, ezek fogadtatására, reményeire. A kulturális örökség digitális megjelenítése célként merült fel Európában és így Magyarországon is. Számos projekt szerveződött, olvashatunk ezek szemléletéről, akadályairól, hatásairól, eredményeiről. A fejezethez kapcsolódó konkrét példa ebben a fejezetben az írott örökség digitális másolatainak köztulajdonban tartásáról szól, alapelveket és részletes célokat is megfogalmazva a napjainkban kialakult helyzetre vonatkoztatva.

A második rész *Örökségképzés – örökségőrzés* címmel vázolja fel a könyvtárak szerepét a nemzeti és kulturális örökség megőrzése terén, és történelmi példákon keresztül végigvezeti a könyvtárak feladatait (alapítás, összegyűjtés, megőrzés, alkotás) különböző intézménytípusok esetén. Alfejezetben mutatja be a szerző a bécsi Császári Udvari Könyvtár történetét és tevékenységét. Részleteket kapunk az Országos Széchényi Könyvtárban 2000-ben tartott *A Kárpát-medence jelentős hungaricum-állományt őrző könyvtárainak első találkozója* című konferenciáról, az itt elkezdett munkákról és azok sorsáról. A konkrét példa a Kárpát-medence könyvtárainak régi könyveihez és a Muzeális Könyvtári Dokumentumok Nyilvántartásához (MKDNY) kapcsolódik. Bepillantást nyerhetünk abba a hatalmas munkába, melyet a szerző többedmagával koordinál és visz véghez, céljuk, mint írja: „olyan régikönyv- és kéziratállományok rendezése, katalogizálása, a leírások adatbázisba szervezése és kötetkatalogusban történő kiadása, amely gyűjteményekben nincsen, vagy csak kevés szakember dolgozik velük.” (76. p.) Ezek a munkák határon túli magyar könyvtárakban, gyűjteményekben zajlottak és zajlanak ma is, számos vállalkozó kedvű hallgató és könyvtáros segítségével. Az elvégzett feladatokat és elért eredményeket jól dokumentálja az a rengeteg megjelent katalógus, amiket hivatkozásként láthatunk. A fejezetet olvasva a közgyűjteményekben őrzött régi, 1851 előtti dokumentumok nyilvántartásának fontosságával és az MKDNY, a MOKKA-R és a MOKKA-MS feladataival is megismerkedhetünk. A fejezetet záró konkrét tervezet a kötelezpéldány-szolgáltatás jelenlegi helyzetének optimalizálására vonatkozik.

A következő rész *A múzeummal és kutatóműhellyé váló könyvtár* címet viseli. A gyűjtemények kialakulásának történeti összefoglalása után a magyar könyvtárak jövőjéről olvashatunk. Összevetésre kerülnek a könyvtárak alapító által felvázolt feladatai az internet és a digitális eszközök alkalmazásának eredményeiként felmerülő új feladatokkal, továbbá a tudományos kutatások is új szerepeket szánnak a közgyűjteményeknek és az ott dolgozóknak. A könyvtáros feladata segíteni a kezdő és tapasztalt kutatót, de lehetősége van neki magának is kutatóvá válni,

feltárni és hatékonyan szolgáltatni saját állományát, s mindezt ma már pályázati lehetőségek is segítik.

A példafejezet egy könyvtörténeti adatbázisról szól: a *Clavis Typographorum Regionis Carpathicae 1473-1948* elnevezésű Kárpát-medencei nyomdahely és nyomdász kataszterről. Ez az adatbázis Borsa Gedeon ötletéből nőtt ki magát, célja tisztázni, hogy melyik városban, mikor, melyik nyomdász tevékenykedett. Az eseteírás pedig a Lukács György hagyatéka körül kialakult polémiát ismerteti, ugyanis nagy vitát váltott ki a sajtóban a Lukács Archívum „bezárása” 2018-ban. Bár a hagyatéki anyag feldolgozása igazából ekkor indult be. Az MTA KIK-ben történő feldolgozó és rendszerező munka során kézbe kerültek a könyvek mellett a kéziratok és a levelek is, melyek így bárki számára hozzáférhetővé és kutathatóvá váltak, és a Lukács Archívumnak helyet adó, Lukács György egykori Belgrád rakparti lakása is látogatható. A körülmények ismertetésén túl megtalálható a szövegben és a lábjegyzetekben a hagyatéki anyag – könyv, kézirat és levelezés – katalógusainak elérhetősége is.

Az utolsó nagyobb tematikus egység *A művelődési eszmények és a könyvtáros változásai*. A szerző ebben először a művelődés és a tudás megszerzésének körülményeit vizsgálja Magyarországon, továbbá ezek hasznosítási lehetőségeit a nemzetközi munkaerőpiacon. Azután bemutatja az olvasóknak a múlt (bibliothecarius doctus), majd a jövő könyvtárosának (bibliothecarius aliterque doctus) ismérveit. Részletesen megismerjük, hogy az egyes korszakokban hogyan alakult a könyvtáros helyzete a kulturális örökség átörökítésének folyamatában. A modern technológia megjelenésével és alkalmazásával új kihívások elé került a szakma. A konkrét példa is a könyvtárosokról, vagyis a képzésükről szól, és megismerhetjük Monok István személyes véleményét és javaslatait.

Az összegzés előtt egy *Appendixet* olvashatunk, ahol a szerző korábbi, többnyire közel húszéves, de továbbra is aktuálisnak tartott gondolatait osztja meg változtatlanul. A három írás témái: a nemzeti könyvtár tudományos együttműködései a szakma különböző szereplőivel; a nemzeti könyvtár és a határon túli könyvtárak kapcsolata, feladataik; illetve az OSZK szerepe a nem magyarországi könyvtárak ellátásában.

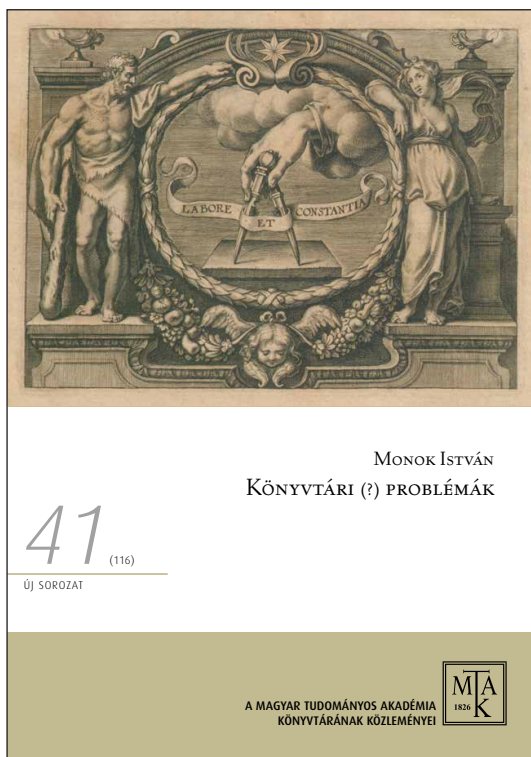
Az epilógusban Monok István visszatekint a leírtakra, összefoglalja szándékait, megerősíti a szakmai tudás fontosságát, záró gondolatokat közöl a könyvtárról, a könyvtárról mint intézményről és a könyvtárügy aggasztó helyzetéről.

Egy rövidítésjegyzék és a kiterjedt szakirodalmi gyűjtés után külön listában megtaláljuk a szerző eddig megjelent könyvtárügyi írásait, véleményeit is évenkénti bontásban. Végezetül a *Személy- és helynevek mutatója* zárja a kötetet, ahol figyelemre méltó módon, a hivatkozott irodalmak szerzői és társszerzői is külön tételként szerepelnek. Monok István legújabb könyve több mint háromszáz lábjegyzetben sorakoztatja fel a hivatkozott műveket és a szerző kapcsolódó gondolatait.

Összességében miről is szól a kötet? A közgyűjtemények kialakulásáról, szerepéről. A könyvtárosok feladatairól, képzéséről. A változó környezethez és világhoz való alkalmazkodásról. Az elmúlt évtizedekben elvégzett feladatokról, elért célokról, félbe maradt projektekről, felmerült kihívásokról. Az intézményi együttműködésekről. A könyvtárügyben zajló aktuális eseményekről, problémákról, a könyvtárszakma kormányzat és társadalom általi megítéléséről és jövőjéről. Szól egyéni, csoportos, intézményi, politikai és üzleti érdekekről. És talán benne van az az alázat is, ahogy a magyar könyvtárosok dolgoznak a határokon innen és túl, hogy közkincsé tegyék az állományukat rendszerezés, katalogizálás, esetleg digitalizálás révén.

Monok István egyszerre jeleníti meg a múltat, a jelent és a jövőt. Megtudhatunk kulisszatitkokat, és a kötetből nem maradtak ki a tőle megszokott (rajz)filmes, sorozatos, könyves utalások, irodalmi idézetek, latin kifejezések sem. Talán kicsit több is ez a könyv, mint aminek látszik. Minden említett projekt, felhozott példa, félszavas utalás mögött egy külön történet lakozik.

Könyvtári (?) problémák / Monok István. – Budapest : MTA KIK, 2020. – 272 p. ; 24 cm

Pogány György

„A tudomány ekként rajzolja világát”

Doktoranduszok tanulmányai

Az 1994-ben elfogadott Akadémiai Törvény a Magyar Tudományos Akadémia hatáskörét a teljes magyar tudományos életre és valamennyi, tudományos fokozattal rendelkező kutatóra kiterjesztette a köztestületi tagság megalkotásával. A köztestületi tagok ugyan nem tagjai az MTA-nak, lazábban kötődnek a testülethez, de a jelenleg mintegy 16 000 fős közösség értelemszerűen a magyar tudományosság legátfogóbb grémiuma. A kutatói utánpótlás műhelyei az egyetem doktori iskolái; az a diszciplína, amelynek nincs doktori képzése, vagy nagyon újonnan önállóvá váló szakterület és még nem tudta kialakítani tudományos infrastruktúráját, vagy pedig a tudománypolitika döntési helyzetben lévő vezetői számára nem egyértelmű az adott terület vitathatatlanul tudományos mivolta.

Az egyetem doktori iskolái időről időre konferenciák rendezésével fórumot teremtenek doktoranduszaik nyilvánosság előtti megmértetésére. Friss, új kutatási eredmények hangzanak el a rendezvényeken – amelyek rendszerint fontos közbeszó állomásai a doktori disszertációknak –, és napvilágot látnak a tanácskozásokon előadott tanulmányra formált változatai. További haszna a rendezvényeknek, hogy a doktorjelölt hozzászokik a konferenciák világához, kapcsolatokat alakíthat ki, és személyét, munkásságát a tudományos nyilvánosság is megismerheti.

Az Eszterházy Károly Egyetem és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzatai és a Doktoranduszok Országos Szövetsége Irodalomtudományi Osztálya „*A tudomány ekként rajzolja világát*” – *Irodalom, nevelés és történelem metszetei I.* címmel közös konferenciát tartott Egerben 2017. szeptember 28-án és 29-én, melyre az ország kilenc egyeteméről érkeztek a doktori iskolák hallgatói, hogy számot adjanak kutatási eredményeikről. A kétnapos tanácskozáson mintegy negyven előadás hangzott el, ezek közül a legjobbnak ítélt 16 ala-

pos lektorálás és szerkesztés után került be az azonos című kötetbe. A *Bessenyei Györgytől*, a felvilágosodás korának jeles írójától választott idézet azt fejezi ki, hogy a világ jelenségei iránti érzékenység és érdeklődés a tudomány előfeltétele, a címben szereplő I-es szám pedig a folytatásra utal.

A kötetben nem tematikus rendben sorakoznak az írások, hanem a szerzők beütendjében, ismertetésünkben azonban a jobb áttekinthetőség miatt tartalmilag csoportosítottuk az írásokat.

Könyvtártudományi és sajtótörténeti vonatkozású tanulmány egy-egy olvasható a kötetben. Fülep Ádám *A 20. századi magyar felsőoktatási könyvtárosképzés helye a neveléstörténetben* című írásában az eddigi könyvtártudományi szakirodalom felhasználása mellett feldolgozta Kovács Máté kéziratos hagyatékának vonatkozó részét. Ami szakmánk számára is újdonság, a felsőfokú könyvtárosképzés beillesztése a korabeli neveléstörténeti paradigmába, így például a képzés 1949-es kezdeteinél a dolgozat írója utal Kovács Máté még vallás- és közoktatásügyi minisztériumi (VKM) államtitkárként kezdeményezett egyetemi reformtervezetére, amelyben új, az igényeknek megfelelő tanszékek megszervezése is szerepelt.

A sajtótörténetet képviseli Vámos Gabriellától az *Egy lap a kulturális tömegmozgalom szolgálatában – a Művelt Nép (1950-1956) című folyóirat elemzése*. A periodikum a Révai József vezette Népművelési Minisztérium kiadványa volt, és alapvető feladatának a kommunista kultúrforradalom szolgálatát szánták. A szerző azt vizsgálja, hogy a lapnak milyen szerepe volt a népnevelésben és a népművelésben, különös tekintettel a vidéki társadalomra, a megszüntetni, felszámolni szándékozott hagyományos paraszti közösségekre. Az előadás nem utalt a lap könyvtári vonatkozásaira, pedig számos cikke foglalkozott a korabeli könyvtárüggyel, a községi könyvtárak szervezésével és a különféle olvasási kampányokkal.

Az irodalomtudományi vonatkozású közlemények száma négy. József Attila költészetével két írás is foglalkozik, sőt, a költő két versét tárgyalja mindkét írás – igaz, eltérő szempontok alapján. Lehotka Ildikó írása, a *Túl a sorokon: József Attila két versének zenei megközelítése a Holt vidék és a Téli éjszaka zeneiségét elemzi*. Az írás a két költemény jelentéstartalmán túl a versek zenei elemeit, a ritmikát, a hangzók zeneiségét és a hangszíneket vizsgálja komolyzenei elemzések szempontjai alapján. Mindkét vers kiemelkedő jelentőségű József Attila életművében, de formai szempontból két végpontot képviselnek: a Holt vidék népdalszerűen egyszerű, a Téli éjszaka viszont lazított, félszabad vers, formája hosszabb-rövidebb szakaszok váltakozásából alakul ki. Szabó Roland *A csöndképzetek mint hangeffektusok: József Attila „tárgyasuló” költészetének hallható színterei* című dolgozatában szintén ezt a két jelentős verset elemzi, a zeneiség helyett azonban a „csönd” szerepét taglalja. A szerző szerint a „csönd” mint hanghatás, vagyis a szövegek által a befogadóban keltett minden további hangasszociációt fölerősítő jelenség a versekben megszólaló egyik fontos költői eszköz. A költeményekben erőteljesen jelen van a hallásra mint érzékszervi észlelésre koncentrááló hatáskeltés mechanizmusa.

Posta Anna a reformáció időszakának egyik sajátos műfaját tárgyalja *A klasszikus és a vallási műveltség összefonódása a reformáció humanizmusának idején: A 16. századi protestáns neolatin költészet sacra poetica műfajcsoportja* című tanulmányában. A reformáció humanizmusa kétpólusú műveltségeszményt képviselt, egyik ága a klasszikus ismereteket, a másik pedig a vallási ismereteket jelentette. A triviumba sorolt diszciplínák – grammatika, retorika, dialektika – végső soron a Szentírás minél pontosabb elsajátításának tudnivalói voltak. A szerző bemutatja a két pólus összekapcsolásából született neolatin költészetet, a sacra poetica műfajcsoportot, amely egyrészt konkrét Szentírási helyek antik metrumra történő átírását, másrészt ennek fordítottját jelenti, vagyis amikor antik műfaj vagy konkrét mű telítődik biblikus tartalommal. Posta Anna a németországi szerzők mellett néhány magyarországi auktor működését is bemutatja.

Varga Dániel *Helfy Ignác és az itáliai Petőfi-kultusz kialakulása* című közleményében azt a folyamatot vizsgálja, amelynek során Petőfi művei eljutottak Itáliába. Megismertetésében kiemelkedő szerepe volt Helfy Ignácnak, aki a szabadságharc bukása után Itáliában élt és ő tette meg a Petőfi-kultusz kiépítésének első lépéseit. Hogy a 19. század végére a költő lett az egyik legtöbbet fordított külföldi szerző Itáliában és egyedüli magyarként bekerült az olasz kulturális köztudatba, abban is meghatározó szerepe volt Helfynek.

A történettudományt három publikáció képviseli. Juhász Péter terjedelmes, a kötetben közölt többi tanulmánynál lényegesen hosszabb, ötvenoldalas írása *A steppe országútján a Kárpát-medencébe: Hódítók és meghódítottak*. A szerző a magyarság etnogenezisének eddigi narratíváit veszi górcső alá és tárja fel azok súlyos ellentmondásait, tanulmányának egyes állításai nyilván vitatottak lesznek. Juhász szerint a középkori magyar etnikum kialakulásának három meghatározó állomása volt: az első az avar kori török, majd szláv bevándorlás a Kárpát-medencébe, amely a biológiai és kulturális-életmódbeli alapokat építette ki, a második a politikai és nyelvi kereteket meghatározó magyar honfoglalás a 9. század végén, a harmadik pedig a kunok 13. századi betelepülése, amely megváltoztatta a Nagyalföld etnikai-kulturális képét. A magyarság a 10. századtól a Kárpát-medencében élő részben török, részben török-szláv kétnyelvű népességgel asszimilálódott, annak életmódját, kultúráját átvette, saját nyelvét és politikai formációját viszont átadta az itt élő etnikumoknak.

Hamzók Judit dolgozata Eger 18. századi társadalomtörténetével foglalkozik: *„Gyámoltalanok” a családban – A Hatvani hóstya területén élő árvák, félárva helyzetű Eszterházy Károly egri püspöksége idején az instanciák alapján*. Eger legnépesebb külvárosa volt a Hatvani hóstya, a dolgozat primér levéltári források alapján mutatja be a város és Eszterházy Károly püspök törekvéseit az árvák, félárva sorsának megnyugtató rendezésére. Összesen 277 instanciát – panaszkérvényt – vizsgált, tisztázva, hogy az árva és félárva gyermekek sorsa fontos kérdés volt a város és a püspök számára egyaránt, kötelességüknek tekintették a szülő nélkül maradt

fiatalkorúak gondozását. A korai szociálpolitikai intézményrendszer bemutatása jelentős mikrotörténeti adalékokat nyújt a város társadalomtörténetéhez.

Szabó P. Katalin írása a 19. századi magyar történelem egyik kérdését mutatja be: *A szűzvállalás nemesek normától való eltérésének lehetősége mint hatalomtechnikai kérdés a reformkorban*. „Szűzvállalás” nemesnek a korszakban többnyire azokat a bocskosorokat csúfolták, akik nem fogadták el a közteherviselés elvét, vagyis nem voltak hajlandók adót fizetni. A korabeli reformpárti sajtóban úgy jelentek meg mint „a sötét középkornak olly hősei, kik nem szégyenlik fennhangon kiáltani, hogy »míg a magyar nemes magyar marad, szűz vállait nem veti az adó járma alá«”. A tanulmány azt a folyamatot mutatja be, amelynek során a fogalom *Kossuth* általi használata miként szolgálta a közteherviselés programját.

A neveléstudomány tárgykörbe öt írás sorolható, ezek közül három közlemény történeti vonatkozású. Bánrévi Mónika *Oktatás és művelődés Erdődy Gábor egri püspök időszeitében (1715–1744)* című dolgozatában a török hódoltság után újjáépülő barokk kori Eger szellemi életével foglalkozik. Gróf Erdődy Gábor püspök csakúgy, mint a kor többi vezető katolikus főpapja, a római *Collegium Germanicum et Hungaricum* növendéke volt, ott szívta magába az európai műveltséget, a szellemi igényességet. Erdődy püspök rakta le a város iskolahálózatának alapját és tette lehetővé a papképzés megindítását, amelynek időtartama fokozatosan növekedett, egyre elmélyültebb tudást adva a szeminaristáknak. Részben a képzést szolgálta a püspök könyvgyűjtése, a kötetek napjainkban az *Eszterházy Károly* által alapított bibliotéka részét képezik. A város arculata is megváltozott, köszönhetően a főpap által foglalkoztatott *Giovanni Baptista Carlone* építésznek.

Nemes-Németh Nóra *Székesfehérvár iskolapolitikája a 19. században* címmel jelentette meg előadásának cikké szerkesztett változatát, melyben azt vizsgálja, hogy a dualizmus korában miként lett jelentős iskolaváros a település, milyen hatások befolyásolták Székesfehérvár vezetőit a kor követelményeinek megfelelő iskolarendszer megteremtésére. A város számára közvetlen fenntartási kötelezettséget a reáliskola, a leányiskola és az ipariskola jelentett, ugyanakkor jelentős mértékben támogatta a Kereskedelmi Társulatot, a kereskedelmi iskola fenntartóját és a római katolikus egyházat, a gimnázium és a nőnevelő intézet működtetőjét. A szerző összegző megállapítása szerint a városvezetés anyagi támogatása egy hosszú távú, tudatos iskolapolitikát tükröz, melynek köszönhetően a helység a korszak egyik jelentős iskolavárosává fejlődött.

Szabóné Kozma Katalin *A filantropizmus nevelési eszközeinek megjelenése Jakob Glatz Die frohen Kinder* című könyvében elnevezéssel tette közzé írását. Jakob Glatz (1776–1831) felvidéki származású evangélikus lelkész volt, kora gyermekirodalmának egyik legismertebb művelője. Glatz 1797-től a *Christian Gotthilf Salzmann* által vezetett schnepfenthal-i iskolában tanított, mely a filantropizmus jegyében működött, vagyis a Németországban a felvilágosodás hatására kibontakozó nevelési irányzat határozta meg szellemiségét. Ez a nézet a tevékeny, a társadalom számára

hasznos polgár kiművelését tűzte ki célul, olyan személyiségeket akart nevelni, akik erényes polgárként hivatásukban képesek helytállni. Mindezen célok eléréseért a teljes ember pallérozását óhajtották, melynek része a praktikus ismeretek oktatása, a modern nyelvek tanítása és a testi nevelés is. Glatz 1806-ban jelentette meg morális erkölcsnemesítő könyvét, a *Die frohen Kinder* címűt. Szabóné Kozma Katalin azt vizsgálja, hogy a könyvben miként jelennek meg a filantropizmus pedagógiai eszméi és miként tükröződik a kötetben Salzmanntól intézete. A *Die frohen Kinder* népszerűségét jelzi, hogy 1842-ben *Szivos Mihály* magyarra fordította (*Vidor gyermekei, vagy beszélgetések és képek a' gyermekvilágból*. Heckenast kiadása).

Fodor Zoltán mai neveléstudományi kérdést taglal *Pedagógiai kihívások és megoldások az Európai Iskolák Hálózatában működő egyik magyar szekcióban* címmel. Az Európai Iskolák Hálózata az Európai Unió által fenntartott intézményrendszer, melynek célja az unióban dolgozó személyek gyermekeinek nevelése és oktatása. Jelenleg 6 országban 13 intézmény működik, ezek az iskolák biztosítják az óvodai, általános- és középiskolai többnyelvű és multikulturális oktatást. A szerző a brüsszeli I. számú Európai Iskola és annak 2006 óta működő magyar nyelvi szekciója működését tárgyalja és reménykedik, hogy Magyarországon is lesz majd ilyen iskola, amely erősíti a multikulturális szemléletet, a kreativitást, a soknyelvűséget és a sokféle integrációs folyamatot.

Németh Zoltánné Lőrincz Zsuzsa *Egész napos iskola vagy egész nap az iskolában?* című közleményében a 2013/2014-es tanévben megteremtett egész napos iskola mint választható iskolaszervezési forma helyzetét veszi górcső alá. Ennek lényege, hogy egyenletesen kell megszervezni a délelőtti és délutáni időszakra a tanórákat és az egyéb foglalkozásokat. Ugyanakkor új intézkedésként a köznevelési törvény az oktatási intézményeknek kötelező nyitvatartást ír elő délután 16 vagy 17 óráig. A szerző szociológiai felmérést végzett egy észak-magyarországi közepes méretű város általános iskoláiban, amelyből kiderült, hogy nem kellően világos az elvi különbség az egész napos és az egész nap nyitva tartó iskola fogalma között.

Zenetörténeti kérdést két írás tárgyal. A Klem Dénes – Mizera Tamás szerzőpáros „*Majd ha énektanításnál a kezdet nehézségein keresztül-vergődiünk...*”: *Zsaskovszky Ferenc és Endre Egri ének-kátéja kiadástörténeti és zenepedagógia-történeti összefüggésben* címmel, tette közzé dolgozatát. A *Zsaskovszky-fivérek* (Ferenc 1819–1887, Endre 1824–1882) Eger zenei életének meghatározó szereplői voltak. A zeneoktatás színvonalának fejlesztése érdekében tették közzé 1860-ban káté formában írt zeneelméleti tankönyvüket, az *Egri ének-káté vagyis az ének elemei kérdések- s feleletekben az elemi tanodák s minden kezdő használatára* címűt. A jól használható, célszerűen szerkesztett összefoglaló valódi könyvsiker lett, 1917-ig 14 kiadásban jelent meg. A kötet lényegében úttörő volt, addig ilyen jellegű munka csak 1851-ben látott napvilágot Debrecenben, *Batizi András* összeállításában. (*Kis énekléstan: A magyarországi hely. hitv. keresztények közönséges isteni tiszteletre rendeltett énekeskönyvében lévő*

szabályszerű éneklésének megtanulhatásának czéljából). A doktorjelöltek nyitva hagyják azt a kérdést, hogy a fivérek ismerték-e Batizi munkáját.

Szabó Adrienn *A magyar zenei felsőoktatás intézményesítésének kezdetei a dualizmus korában* című közleménye a Zeneakadémia megalapításához vezető folyamatot tekinti át és bemutatja működése első korszakát. Az uralkodó hosszas előkészületek és politikai csatározások után 1874-ben hagyta jóvá a Zeneakadémia megalapítását *Liszt Ferenc* elnöklete mellett. A tanítás 1876-ben kezdődött meg az *Országos Magyar Királyi Zeneakadémián*, a tanári kar tagja volt Liszt mellett *Erkel Ferenc*, az intézmény igazgatója, *Volkmann Róbert*, id. *Ábrányi Kornél* és *Nikoláts Sándor*. Pár év múlva az Akadémia kinőtte Hal téri épületét, 1879-ben egy Sugár úti épületbe költözött (ma ez az épület, a Régi Zeneakadémia ad otthont a Liszt Ferenc Múzeumnak). Az intézmény helyzete 1907-ben rendeződött véglegesen, amikor elkészült a ma is ismert pompás épület a Király utca – Liszt Ferenc tér sarkán. Az Akadémia első évtizedei alatt nagyon nagy szerepet töltött be a magyar zenei műnyelv kialakításában és a magyar népzene alapuló új magyar zenekultúra megszületésében. Mindebben *Mihalovics Ödön*, Liszt utóda érdemi meg az utókor háláját.

A tanulmánykötet méltón reprezentálja a doktoranduszok erudícióját, szakmai elhivatottságát és tudományos felkészültségét, a közölt tanulmányok értékes hozzájárulások szakterületük tudományos kommunikációjához.

„A tudomány ekként rajzolja világát” : Irodalom, nevelés és történelem metszetei. 1., Tanulmánykötet / szerk. Fodor József Péter, Mizera Tamás, Szabó P. Katalin. – Bp : Eötvös Loránd Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzat ; Eger : Eszterházy Károly Egyetem Doktorandusz Önkormányzat ; Bp. : Doktoranduszok Országos Szövetsége Irodalomtudományi Osztály. – 2019. - 347 p.

„A tudomány ekként
rajzolja világát”

Irodalom, nevelés és
történelem metszetei
tanulmánykötet I.

Kertész Imre bibliográfia, 1975–2016

„A tehetség olyasmi, amit nem lehet megmagyarázni” – írta Heller Ágnes Kertész Imre halálára a Magyar Narancs¹ hasábjain megjelent nekrológiájában. Az író a kezdetben visszhang nélkül maradt *Sorstalanság* című regénye helyezte reflektorfénybe még a Nobel-díj elnyerését megelőzően, a díj pedig „irodalmi királylyá koronázza”² őt. Írói pályafutása azonban jóval korábbra tehető (első regénye megjelenésekor 46 éves volt), az 1955-től született jegyzetei, írásai a *Sorstalanság* alapanyagának tekinthetők, magán a regényen pedig 13 éven át dolgozott. E mű tökéletessége ellenére sem tekinthető Kertész Imre egykönnyes szerzőnek, például a *Kaddis a meg nem született gyermekért*, *Az angol lobogó*, a *Gályanapló* az irodalomtudósok és a széles közönség elismerését egyaránt kiérdemelte.

Kertész Imre irodalomban betöltött szerepe kihívás elé állítja a szakembereket: a gazdag életmű precíz feltárása egyúttal alapja lehet a nyomtatásban idáig meg nem jelent művek széles körben való megismertetésének, publikálásának. Műveinek számbavétele még az író életében elkezdődött: Hafner Zoltán korábbi bibliográfiája³ 2009-ben jelent meg a Petőfi Irodalmi Múzeum kiadásában. A kötet bevezető szövegében olvasható, hogy az összeállító „...teljességre törekvően regisztrálja Kertész Imre 1975 és 2009 között nyomtatásban megjelent műveit, az eközben született magyar nyelvű szakirodalmat, és kiegészül a kötetben megjelent fordítások, valamint a szépirodalmi munkák színpadi és filmadaptációinak adataival.” Egy irodalomjegyzék sosem tekinthető befejezettnek, részben azért, mert a lezárásként megjelölt dátumot követően is jelennek meg a szerzőtől további írások, utánközlések, születnek újabb elemzések, színházi bemutatók, másrészt a kutatómunka folytatásával újabb és újabb adatok láthatnak napvilágot. Ezért is fontos esemény a Kertész-bibliográfia időhatárokkal bővített kiadása (a lezárás éve 2016.). Ennek ellenére a frissen megjelent kötet mindössze 592 tételt tartalmaz, míg a 2009-ben publikált bibliográfia 1290 tételből áll, ami kiegészül a füg-

gelékben, tételszám nélkül regisztrált, idegen nyelven megjelent kötetek, esszévalogatások, színpadi- és filmadaptációk felsorolásával. Ezek további, hozzávetőleg kétszáz tétellel növelik a tartalmát. A számbeli eltérés magyarázata a 2020-ban megjelent kiadvány bevezető szövegében olvasható: „Jelen kötetünk az életműre koncentrálna, de természetesen a róla szóló szakirodalmi gyűjtés is folyamatos: az eddig összegyűlt mintegy ezerötyszáz tételt számláló dokumentáció megtekinthető a Kertész Imre Intézet Digitális Tudástárában, a kerteszeintezet.hu címen.”²⁴

A 2009-es kiadás három fő fejezetre tagolódik, míg a 2020-ban megjelent bibliográfiában az összeállító nyolc tematikus részben sorolja fel az anyagot. Elsőként az író kötetben megjelent művei szerepelnek időrendi elrendezésben (az első kiadásokat tipográfiai kiemeléssel teszi áttekinthetőbbé), a másodikban az antológiákban, periodikumokban publikált írásokat veszi számba, szintén évek szerinti csoportosításban. A műfordításai a harmadik fejezetben tekinthetők át a megjelenési dátum sorrendjében, de itt – az első rész szerkesztési elveivel ellentétben – a többedik kiadások egy tétel alatt szerepelnek. Az annotációban arról is tájékozódhat az érdeklődő, hogy született-e színházi előadás az adott műből, illetve ha a színházi előadás alapjául szolgáló mű nem jelent meg nyomtatásban, akkor a gépirat közgyűjteményben található lelőhelyét is megadja. Kertész Imre nyilatkozatai és a vele készített interjúk a negyedik részben tanulmányozhatók. A megjelenési idő szerint történő elrendezés arról is képet ad, hogy miként növekedett meg a nemzetközi elismeréssel párhuzamosan a hazai érdeklődés. Az író „...hatvanéves koráig (1989-ig) mindössze három rövidebb interjúról tudunk, az ezt követő évtizedben (részben a nemzetközi sikerek hatására) már három tucat beszélgetés jelent meg nyomtatott formában, s aztán a Nobel-díj elnyerését követően több mint nyolcvan.”²⁵ A tételek közül azok, amelyek címe nem fejezi ki pontosan a beszélgetés tárgyát, rövid témamegjelölést is tartalmaznak (pl. Inotai Edit a *Népszabadság* 2004. november 17-ei számában *Könyvemben a vesztesek oldalán maradok* címmel megjelent interjúja a bajor állam nemzetközi Corine-díja alkalmából készült). Ha rádiófelvétel is született egy-egy beszélgetésről, akkor annak pontos adatai szintén megtalálhatók: Váradai Júlia 2002-ben *Bizarr „kínáltság”* címmel készített interjút Kertész Imrével, ami az Új Könyvpiac hasábjain jelent meg, majd később, 2005-ben az 50 beszélgetést tartalmazó *A szabadság foka* (Budapest, Noran Kiadó, 2005.) című kötetébe is beválogatta. Ez a tétel (297.) arról is tájékoztat, hogy a beszélgetés a Gondolat-jel 2004. május 9-ei adásában elhangzott (a Kossuth Rádió megjelölés nem szerepel az annotációban). Külön csoportot alkotnak az író hangkazettán, CD-n, CD-ROM-on, illetve hangoskönyvként megjelent művei – ez a rész mindössze hét tételt tartalmaz. A *Jegyzőkönyv* (326. tétel) című elbeszélés magának a szerzőnek az előadásában hallgatható meg (Esterházy Péter *Élet és Irodalom* című írásával közösen, ez utóbbi E. P. előadásában) az 1994-ben megjelent hangkazettán. (Megjegyzendő, hogy a címmutató megfelelő részében nem található utalás erre a tételre.) A *Levelek* című hatodik fejezet további

két alfejezetre tagolódik: a kötetben, valamint a periodikumokban, gyűjteményes kiadványokban megjelent művekre. Az első alfejezetben mindössze egyetlen cím szerepel (333. tétel), a 2010-ben megjelent *Haldimann-levelek* – ez a tétel a bibliográfia első részében, Kertész Imre kötetben megjelent művei között is helyet kapott (39. tétel). A 333. tételben utalás található a következő, *Idegen nyelven megjelent kötetek* 554. tételére, a német nyelvű kiadás bibliográfiai adataira: érdekesség, hogy a könyv első kiadása németül, 2009-ben jelent meg. A második alfejezetben tizenkét művet regisztrál, azonban ezeknek egy része szintén szerepel már a bibliográfia valamelyik korábbi részében. Példaként említhető az író 1994-ben az *Élet és Irodalomban* közzétett nyílt levele (334. tétel), melyben a szerkesztőség körkérésére reflektálva Kertész Imre is közli, hogy letiltotta műveinek sugárzását a Magyar Televízióban és Rádióban. Ez az adat az *Interjúk, nyilatkozatok* részben is megtalálható (214. tétel), bár az annotáció a hatodik részben bővebb. Nehezen értelmezhető, hogy a 2000 című folyóiratban (2009. 5–6. sz., 7–8. sz.) publikált *Haldimann-levelek* első és második része a fent említett példa analógiájára miért nem kapott helyet a *Periodikumokban, antológiákban megjelent írások* között. A kérdés kapcsán megfontolandó, hogy mind a kutatók, mind a Kertész-életművel ismerkedők szempontjából nem volna-e egyértelműbb, ha a fejezet tételei nem külön csoportban kiemelve, hanem a korábbi, megfelelő fejezetekben kapnának helyet. Ezzel a feleslegesnek tűnő ismétlések elkerülhetők lennének, a kötet végén található mutató segítségével pedig az egyes műfajok (regények, naplójegyzetek, elbeszélések, esszék, levelek stb.) is könnyedén visszakereshetők. Az *Idegen nyelven megjelent kötetek* felsorolásának fő rendezési elve a magyarul megjelent könyvek kiadási éve. Ennek megfelelően a nyolcadik fejezetben elsőként szereplő tétel az 1975-ben megjelent *Sorstalanság*. A regényt a világ szinte minden táján kiadták, olvasható például svéd, német, angol, dán, héber, spanyol, francia, olasz, szlovák, török, lengyel, norvég, holland, szerb, cseh, bolgár, japán, katalán, portugál, kínai, lovári, arab és izlandi nyelven is. Fordításainak számbavétele (összesen 43 tétel) a megjelenés éve szerint történik, ha azonos éven belül több nyelven is kiadták, akkor a fordított nyelv alfabetikus rendjét követi. Az utánnnyomások teljes körű regisztrálása helyett csak a nagyobb időeltéréssel, illetve a megváltozott kiadói adatokkal megjelent kiadványok felsorolása található meg, ezek az első kiadással együtt, azonos tételszám alatt szerepelnek. Az idegen nyelven megjelent esszéválogatások külön csoportot alkotnak a fejezeten belül, melynek rendezési elve a külföldi megjelenés időpontja: elsőként *A gondolatnyi csend...* 1999-ben, német nyelven publikált kötetének adatai találhatóak (első kiadása magyarul 1998-ban jelent meg), a záró tétel *A Holocaust mint kultúra* francia kiadása 2009-ből (a magyarországi megjelenés dátuma 1993). A bibliográfia lezárásaként Kertész Imre műveinek hazai és külföldi színpadi és filmadaptációi tanulmányozhatók, a közreműködők (pl. előadók, szereplők, rendezők, dramaturgok, operatőrök, zeneszerzők), valamint a bemutató időpontjának és színhelyének megnevezésével. Talán

kevésbé ismert, hogy Kornis Mihály 1991-ben a Katona József Színház Kamara színpadán előadta Kertész Imre *Jegyzőkönyv* című dokumentumnovelláját Zsám-béki Gábor rendezésében, vagy hogy Koltai Lajos első filmrendezése 2005-ben épp *a Sorstalanság* volt, melynek főbb szerepeit többek között Benedek Miklós, Schell Judit, Haumann Péter, Zsótér Sándor és Ladányi Andrea játszotta.

A bibliográfia használatát nagyban segítik a különböző mutatók: a névmutatót áttekintve szembeűnő, hogy kik azok az írók, kritikusok, rendezők stb., akik rendszeresen foglalkoztak az életművel: például Hafner Zoltán Kertész Imre műveinek szerkesztőjeként, válogatójaként, az íróval készített beszélgetés riportereként, nyilatkozatának lejegyzőjeként is jelen van. Azok a közreműködők viszont már nem kerültek be a névmutatóba, akik olyan tételekben szerepelnek, melyeket a kötet lezárását követően, az alcímben jelölt időhatáron kívül regisztrált. Példa erre az 592. tétel után közölt, *Kaddis a meg nem született gyermekéért* 2019 áprilisi Vígszínházbéli bemutatója: sem a rendező, Vörös Róbert, sem az előadó, Lukács Sándor neve nem található meg a névsorban. A címmutató egy sajátos rendezési elvet követ, nem egyszerű betűrendben sorolja fel a bibliográfiában szereplő műveket, hanem műfaji tagolást alkalmaz és ezen belül érvényesül a betűrendi elrendezés (az általánosan megszokottól eltérő, hogy a betűrendezésénél az összeállító a határozott névelőket is figyelembe veszi), ezért egy-egy cím visszakeresése meglehetősen nehézkes. A mutató felépítésében következetlenségek is találhatók: a *Naplójegyzetek, levelek* alá besorolt írások között nem szerepel a 60 éves Esterházy Péter köszöntésére írt, az *Élet és Irodalomban* megjelent *Vendégszöveg*, holott a bibliográfia fő részében a *Levelek* fejezetben kapott helyet (340. tétel). Fontos megjegyezni, hogy az írás az *ÉS* szerkesztőségének felkérésére született, amely „Nem egy egész, mert minden mondatot más írt, és mégis egy darab, mert valamennyinek van tárgya (alánya, állítmánya). Az hogy Esterházy Péter hatvanéves. Az *ÉS* felkérésére hatvan kortárs író köszönti.”⁶ További pontatlanság, hogy a mutató nem tartalmazza például az *Idegen nyelven megjelent kötetek* 576. tételében feltüntetett művek közül a *Világpolgár és zarándok* (itt tévesen *A világpolgár és zarándok* formában szerepel) címet, ugyanakkor *A pad* helyet kapott a mutató tételei között. A címmutató jelenleg két funkciót hivatott betölteni, de maradéktalanul egyiknek sem felel meg: növelné a használhatóságot, ha készülne külön a műfajok és külön a címek visszakeresését biztosító mutató.

A korábbi, 2009-ben megjelent bibliográfia hiányossága, hogy nem tudhatjuk pontosan, hogy állt össze az elemzett kötetek listája, milyen módszeres kutatómunka előzte meg kiválasztásukat. A friss kiadás függelékében található jegyzék összeállításának módja szintén rejtve marad a használó előtt. A kutatómunka folytatásához nem csak ez az információ lenne fontos, hanem az is, hogy melyek azok az időszaki kiadványok (cím és évfolyam megjelölésével), melyek szisztematikus átnézése az anyaggyűjtés folyamán megtörtént. Kertész Imre műveinek a bevezetőben jelzett teljességre törekvő összegyűjtése mindenképpen e mód-

szer alkalmazását kívánná meg. Inkább csak gyanítható, hogy a bibliográfiában forrásként megjelölt irodalmi folyóiratokban (pl. *Élet és Irodalom*, *Kortárs*, *Holmi*, *Jelenkor*, 2000, *Magyar Lettre Internationale*, *Kritika*, *Híd*), napilapokban (pl. *Magyar Hírlap*, *Népszabadság*, *Romániai Magyar Szó*, *Magyar Nemzet*, *Kurír*, *Népszava*, *Pesti Ríport*, *Fejér Megyei Hírlap*, *Kisalföld*, *Délmagyarország*), kereskedelmi kiadványokban (pl. *Új Könyvpiac*, *Könyvhét*) és egyéb profilú időszaki kiadványokban (pl. *Muzsika*, *Filmvilág*, *HVG*, *168 Óra*) publikált írások adatai részben az egyéni kutatómunka eredményei, részben a korábbi bibliográfiai összeállításokból átvett tételek, illetve az író és felesége gyűjtéséből származnak, és nem jelentik a folyóiratok, újságok 1975 és 2016 között megjelent számainak teljes körű átnézését.

A bibliográfia összesíti, felméri „...az írói pálya természetét, ugyanakkor kiindulópontul is szolgál a további kutatási irányok megjelöléséhez.”⁷⁷ Hafner Zoltán összeállítása mindezek mellett arra is inspirál, hogy Kertész Imre művei újból és újból az érdeklődés homlokterébe kerüljenek, alkalmat adva új összefüggések felfedezésére, olyan gondolatok megfogalmazására, amelyek visszaköszönnek egy-egy értő elemzésben, mondatban. Heller Ágnes írja a már idézett nekrológjában: „Depresszió és hedonizmus – így írja le Kertész a lelkiállapotát, akkor is, mikor elbeszéli az L alakú folyosón hirtelen rátörő misztikus élményt. Nincs sem Gondviselés, sem Szükségyszerűség. De megmarad a gyerekkori slágerszöveg: ‘Toledóban kétszer kettő négy, Toledóban kell hogy boldog légy’. De hol van az a Toledo? Mindenütt vagy sehol? Köves Gyuri utóvégre beszélt a boldogságról Auschwitzban.”⁷⁸

Jegyzetek

1. Heller Ágnes: „*A tebenség olyasmi, amit nem lehet megmagyarázni*”. = *Magyar Narancs*, 28. évf. 2016. ápr. 7. 14. sz. 42–43. p. <https://magyarnarancs.hu/nekrolog/kertes-z-imre-halalara-98873> (2020.09.05.)
2. Heller Ágnes: *i. m.*
3. Székelyné Török Tünde: *Kertész Imre bibliográfia*. = *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 19. évf. 2010. 12. sz. 56–60. p.
4. Hafner Zoltán: *Kertész Imre művei. Bibliográfia, 1975–2016*. [Budapest], Kertész Imre Int., Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásért Közalapítvány, 2020. 10. p.
5. Hafner Zoltán: *i. m.* 8. p.
6. *Vendégszöveg*. = *Élet és Irodalom*, 54. évf. 2010. ápr. 9. 14. sz. 15. p. <https://www.es.hu/cikk/2010-04-11//vendegszoveg.html> (2020.09.05.)
7. Hafner Zoltán: *i. m.* 10. p.
8. Heller Ágnes: *i. m.*

Hafner Zoltán

KERTÉSZ IMRE
MŰVEI

Bibliográfia
1975–2016

Hafner Zoltán: Kertész Imre művei. Bibliográfia, 1975-2016. [Budapest], Kertész Imre Intézet, Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány, 2020. 111 p.

Nemzeti Kulturális Alap